

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Godišnjak 49: Godišnjak/Jahrbuch CBI ANUBIH

Govedarica, Blagoje

2020

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/a54d62b1-b931-41e1-8c16-6b2c1ca40060>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE
VON BOSNIEN-HERZEGOWINA

GODIŠNJAK JAHRBUCH

Centar za balkanološka ispitivanja
Zentrum für Balkanforschungen
KNJIGA / BAND 49

Urednik / Herausgeber
Blagoje Govedarica

Redakcija / Redaktion
Aladin Husić, Dževad Juzbašić, Igor Manzura,
Ante Milošević, Lejla Nakaš, Aiša Softić

SARAJEVO 2020

Sadržaj / Inhaltsverzeichnis

Članci / Aufsätze

Giulia Recchia

- Reaching across the Adriatic: northern and western interactions of the Cetina phenomenon (25th–20th centuries BC)
Kroz i preko Jadrana: sjeverna i zapadna interakcija fenomena Cetinske kulture (25–20. v. pr. Hr.)..... 5

Alberta Arena

- From one side to another. An overview on trans-Adriatic connectivity during the Middle Bronze Age
Između dvije obale. Pregled transjadranskih veza u srednjem bronzanom dobu..... 29

Blagoje Govedarica

- Glasinačka kulna kolica
(okolnosti otkrića, naučnoistorijski značaj, kulturnoistorijski kontekst)
Cult chariot from Glasinac
(circumstances of discovery, scientific and historical importance, cultural and historical context) 45

Amra Šaćić Beća

- Reviewing the question of *Delminium*
Propitivanje problema Delminija..... 67

Salmedin Mesihović

- Troja između mitologije i dokumenata
Troy between mythology and documents..... 87

Salmedin Mesihović, Samila Beganović

- Novi nalazi iz rimskog perioda u kakanjsko – vareškom području
Newly Roman finds in Kakanj-Vareš area 97

Goran Popović

- Mapiranje srednjovekovnih nadgrobnih spomenika na području opštine Osmaci
Mapping medieval tombstones in the municipality of Osmaci 105

Lejla Nakaš

- Isticanje starozavjetnih elemenata u novozavjetnom tekstu u srednjovjekovnoj bosanskoj pismenosti
Drawing Attention to Old Testament Elements in the Text of the New Testament in the Mediaeval Bosnian Literary Tradition 121

Erma Ramić-Kunić

Leksika evanđelja iz Mletačkoga zbornika. Tekstualni odnos prema drugim bosanskim evanđeljima

The Lexic of the Venetian Miscellany. Textual relation to other Bosnian Gospels 141

Aiša Softić

Zapisi usmenih predaja o kugi u Bosni i Hercegovini s kraja 19. stoljeća

Records of oral traditions on plague in Bosnia and Herzegovina from the end of the 19th century 155

Mirjam Mencej

Magic and *Hodžas* as Magic Specialists in Contemporary Bosnia and Herzegovina

Magija i hodže kao specijalisti za magiju u savremenoj Bosni i Hercegovini 171

Kritike i prikazi / Besprechungen

Historijska traganja br. 17, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2018.

(Sabina Veladžić) 197

Mario Katić, *Domorodci i gospodari. Historijsko-antropološka studija stvaranja*

bosanskohercegovačkog grada Vareša. Buybook, Sarajevo/Zagreb 2020. (Aiša Softić) 199

Antonija Zoradija Kiš – Marinka Šimić, *Cvijet kreposti ili o naravi ljudskoj*

kroz narav životinjsku. STUDIJA – TRANSLITERACIJA – FAKSIMIL, Hrvatska sveučilišna

naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Staroslavenski institut, Zagreb (Erma Ramić-Kunić) .. 201

Hronika / Chronik

Izvještaj o radu Centra za balkanološka ispitivanja u 2020. godini 203

In Memoriam

Radoslav Katičić (1930–2019) 205

Idriz Ajeti (1917–2019) 207

Adrese autora / Autorenadressen 211

Uputstva / Richtlinien / Guidelines

Uputstva za pripremu materijala za Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH..... 213

Richtlinien zur Veröffentlichung im Jahrbuch des Zentrum für Balkanforschungen der AWBH.... 215

Guidelines for the article preparation for Godišnjak CBI ANUBiH..... 217

Isticanje starozavjetnih elemenata u novozavjetnom tekstu u srednjovjekovnoj bosanskoj pismenosti

Lejla Nakaš
Sarajevo

Abstract: The main purpose of this paper is to present a complete catalogue of concordances noted in religious mediaeval Bosnian manuscripts, with a view to underlining deliberate choices by scribes fitting sacred themes into a Judeo-Christian context. The paper first looks at quotations from/references to Old Testament texts marked in the Divoš Gospels and the Hilferding *Apostolos* no. 14 with a special citation symbol and then examples of references to Old Testament verses marked alongside verses from *Acts* and *Epistles* in Hilferding *Apostolos* no. 14 and the Venetian and Hval's miscellanies.

Keywords: Acts of the Apostles, Old Testament, the Heavenly Jerusalem, the Euthalian apparatus, II Corinthians 4:4.

U prikazima bosanske srednjovjekovne pismenosti obično se pridaje značaj podatku da bosanski krstjani nisu imali drugih tekstova osim Evanđelja i Apostola, te da je jedini primjerak starozavjetne knjige Psaltir, popraćen s devet biblijskih himni u Hvalovom, te Dekalogom u Hvalovom i Mletačkom zborniku. U starijoj se literaturi na osnovu tog podatka nastojalo potvrditi pretpostavku o herezom motiviranom nepriznavanju Starog zavjeta među bosanskim krstjanima.¹ Međutim, i u sasvim skorašnjoj filološkoj literaturi – isticanjem izostanka svih drugih starozavjetnih tekstova u sačuvanim bosanskim srednjovjekovnim spomenicima – upućuje se na percepciju bosanskih krstjana kao heretika iz ugla hrvatskih glagoljaša.² Izvori na koje se oslanjaju ove interpretacije nalaze se u srednjovjekovnoj antiherezičkoj polemističkoj literaturi.³ Samo iznimno se podatak o odnosu bosanskih krstjana prema Starom zavjetu može pronaći u zvaničnim do-

kumentima poput Abjuracije iz 1203. godine, ali se tu može tumačiti samo uvjetno.⁴ Diskusiju o ovoj temi zaključio je Jaroslav Šidak tezom da je učenje bosanskih krstjana do početka 15. stoljeća evoluiralo i približilo se službenom kršćanstvu,⁵ te da na to ukazuje sastav dvaju kodeksa iz tog vremena, Hvalovog i Mletačkog zbornika, što izborom tekstova u kojima se javljaju gore pobrojani starozavjetni sadržaji, što iluminacijama poput prikaza Mojsija u vinjeti Mletačkog zbornika, te tekstom koji je okružuje u kojem su ime na triju patrijarha, Abrahama, Izaka i Jakova.⁶

I u filološkim prikazima bosanske srednjovjekovne pismenosti istaknut je značaj sadržaja ovih dvaju kodeksa, koji opovrgava stanovište da su "bosanski krstjani odbacivali Stari zavjet, jer je nešto iz njega ipak prisutno u ovoj književnosti, prije svega Psaltir i biblijske pjesme Hvalovog zbornika, te izdvojeni Dekalion u oba kompletna zbornika".⁷

¹ Detaljnije o tome npr. u Šidak 1957, 139.143.149, koji diskutira o stavovima Račkog, Kniewalda, Solovjeva.

² Jurić-Kappel 2019, 365.

³ Tako npr. u rukopisu biblioteke Marciana napisanom prije 1421. godine stoji: *Item condemnant anticum testamentum excepto psalterio* [Puncta principalia et auctoritates extracte de disputatione inter christianum romanum et patarem bosnensem, MSC lat. Cl. II, cod. LXIV], tačka 7]. Transkripcija ovog dijela teksta može se čitati kod Šanjek 2000, 108.

⁴ *Libros noui que uetis testi legemus*, u: Abiuratio 1203, Reg. Vat. 5, f. 103v, Arhivio Segreto Vaticano, iz čega se zaključuje da oni do ove zakletve nisu čitali (u crkvi, na liturgiji) knjige Starog zavjeta.

⁵ Šidak 1957, 152.

⁶ Ovim je elementima argumentacije Šidak pridružio još jedan – spominjanje Avramovog gostoprimstva na stečku gosta Mišljena (1957: 149).

⁷ Kuna 1974, 17.

S obzirom na tezu o evoluciji učenja crkve bosanske, prostor za dalju diskusiju o ovoj temi ostao je otvoren za razdoblje od njenih početaka pa do 15. stoljeća, dakle do vremena kada se u dva kodeksa, Hvalovom i Mletačkom, pojavljuju starozavjetne teme.⁸ U dosadašnjoj literaturi nije razmatrana prisnost sa starozavjetnim tekstom u drugim bosanskim rukopisima, a jedna od očiglednih potvrda, koja ide u prilog dosad uočenim dokazima da su bosanski krstjani poznavali i prihvatili tekstove Starog zavjeta, nalazi se u Apostolu Giljferdingove kolekcije br. 14, datiranom u 14. stoljeće.

Kod uređivanja knjige Apostola bosanski pisari ispisuju cijeli Eutalijev aparat. To je tekst koji je služio kao pojašnjenje izdanju Djela apostolskih i poslanica, a koji jednim dijelom svoga sadržaja upućuje na tekstualne podudarnosti novozavjetnog sa starozavjetnim tekstom. Iako se iz tog podatka ranije nisu izvodili zaključci o odnosu ove zajednice kršćana prema starozavjetnom tekstu i prorocima, način na koji Eutalijev aparat funkcionira u tri najočuvanija teksta Apostola bosanskog srednjovjekovlja⁹ zapravo ukazuje i na poznavanje teksta Starog zavjeta i na pijetet prema starozavjetnim prorocima u krugu crkve bosanske. Citati su, također, označeni na vertikalnim marginama uz odgovarajući tekst, i to s izuzetno malim brojem propusta.

Aparat za redakciju teksta Apostola čine bizantski tekstovi Pseudo-Doroteja Tirskog, Pseudo-Epifana Kipranina i Eutalijski, đakona aleksandrijskog, koji nisu prevedeni na zapadu, zatim prolozi i drugi Eutalijski egzegetski sastavi. Prolog poslanicama apostola Pavla ima već Apostol Christinopolitanus, iz 12. stoljeća,¹⁰ pa se može pretpostaviti da bosanski primjerci u svojoj redakciji Apostola čuvaju staru tradiciju priređivanja tog teksta.

Iz usporedbe sadržaja Apostola u Mletačkom zborniku s Apostolom Giljferdingove kolekcije br. 14 proizlazi podatak da su strukturu priređivačkog aparata, činili sljedeći tekstovi:

Poslanica Doroteja, episkopa tirkog, o 70 [68] izabranih¹¹ [Mlet. 144^v–147^r, Giljf. 1^r–3^v]

Poslanica Epifana, episkopa kiparskog,¹² o životu 12 apostola [Mlet. 147^r–148^v, Giljf. 4^r–4^v]

Putovanja Pavla apostola u Eutalijskoj redakciji¹³ [*Patrologia Graeca*, 85, 649–652] [Mlet. 148^v–149^r, Giljf. 5^r–6^v]

Mučenje svetoga apostola Pavla [Mlet. 149^r–149^v]

Prolog Eutalijski, đakona aleksandrijskog, Djelima apostolskim [*Patrologia Graeca*, 85, 627–636] [Mlet. 149^v–151^v]

Popis 40 naslova sa sadržajem poglavlja Djela apostolskih [*Patrologia Graeca*, 85, 651–664] [Mlet. 151^v–154^r, Giljf. 6^v–11^r]

Povijest teksta Djela apostolskih [*Patrologia Graeca*, 85, 645–650] [Mlet. 154^r–155^r, Giljf. 11^r–12^v]

Prolog Katoličkim poslanicama [*Patrologia Graeca*, 85, 665–692] [Mlet. 192^v–193^v, Giljf. 81^v–82^v]

Povijest teksta i poglavlja Jakovljeve poslanice [Mlet. 193^v–194^r, Giljf. 82^v–83^v]

Povijest teksta i poglavlja Prve Petrove poslanice [Mlet. 198^r–198^v, Giljf. 91^v–93^r]

Povijest teksta i poglavlja Druge Petrove poslanice [Mlet. 202^v–203^r]

Povijest teksta i poglavlja Prve Ivanove poslanice [Mlet. 206^r–207^r, Giljf. 100^v–103^r]

Povijest teksta i poglavlja Druge Ivanove poslanice [Mlet. 211^v, Giljf. 111^r–112^r]

Povijest teksta i poglavlja Treće Ivanove poslanice [Mlet. 212^r–212^v, Giljf. 113^r]

Povijest teksta i poglavlja Poslanice apostola Jude [Mlet. 213^r–213^v, Giljf. 114^v–115^v]

Prolog Poslanicama apostola Pavla [*Patrologia Graeca*, 85, 693–714] [Mlet. 215^r–225^r, Giljf. 118^r–128^r]

Životopis Pavla apostola [*Patrologia Graeca*, 85, 693–702] [Mlet. 215^r–216^v, Giljf. 118^r–122^r]

⁸ Šidak 1957, 152.

⁹ Riječ je o rukopisima Apostola iz Giljferdingove zbirke br. 14, iz Hvalovog zbornika i iz Mletačkog zbornika. U ovom radu korištena je transkripcija Apostola Giljf. 14 i Mlet. koju je u okviru projekta Građa za rječnik crkvenoslavenskog jezika sačinila Fatima Veispačić.

¹⁰ Kažužniacki 1896, XXII i d.

¹¹ Za Poslanicu episkupa Doroteja usp. izd. Karpinskog apostola, str. 34–44, iz Amfilohijevog apostola br. 20, 16. st. Sve ove tekstove Amfilohij predstavlja kao dio Eutalijskog aparata za izdanje Djela apostolskih, usp. str. 3. <https://www.prlib.ru/item/465474>.

¹² Za Poslanicu episkupa Epifana usp. izd. Karpinskog apostola, str. 45–50, iz Amfilohijevog rukopisa Apostola br. 2, 15. st.

¹³ Za Obhoždenije apostola Pavla usp. izd. Karpinskog apostola, str. 17–20, iz Apostola Sinodalne biblioteke, br. 346, 11–12. st.

Sažetak sadržaja svake poslanice [*Patrologia Graeca*, 85, 701–708] [Mlet. 217^r–218^r, Giljf. 122^r–124^v]

Hronologija propovijedanja apostola Pavla [*Patrologia Graeca*, 85, 707–714] [Mlet. 218^v–220^r, Giljf. 124^v–127^v]

Mučenje Pavla apostola [*Patrologia Graeca*, 85, 713–716] [Mlet. 220^r]

Popis poglavlja svake poslanice (stihometrija) [*Patrologia Graeca*, 85, 715–720] [Mlet. 220^r–221^r]

Program popisa korespondencija poslanica s ostalim knjigama [*Patrologia Graeca*, 85, 719–720] [Mlet. 221^r, Giljf. 128^r]

Popis korespondencija poslanica s ostalim knjigama [*Patrologia Graeca*, 85, 719–724] [Mlet. 221^r–225^r, Giljf. 128^r–138^r]

Popis Pavlovih poslanica [Mlet. 225^v, Giljf. 138^r]

Poglavlja Poslanice Rimljanima [Mlet. 225^v, Giljf. 138^r–139^r]

Poglavlja Prve poslanice Korinćanima [Mlet. 241^r, Giljf. 168^v–169^v]

Poglavlja Druge poslanice Korinćanima [Mlet. 255^r, Giljf. 196^v–197^r]

Poglavlja Poslanice Galaćanima [Mlet. 265^v–266^r, Giljf. 215^r–215^r]

Poglavlja Poslanice Efežanima [Mlet. 270^v, Giljf. 224^v–225^r]

Poglavlja Poslanice Filipljanima [Mlet. 275^{rv}, Giljf. 234^r–234^v]

Poglavlja Poslanice Kološanima [Mlet. 279^v–280^r, Giljf. 241^r–241^r]

Poglavlja Prve poslanice Solunjanima [Mlet. 283^{rv}, Giljf. 248^v]

Poglavlja Druge poslanice Solunjanima [Mlet. 286^v, Giljf. 254^v–255^r]

Povijest teksta Poslanice Hebrejima [Mlet. 288^r, Giljf. 258^v–259^v]

Poglavlja Poslanice Hebrejima [Mlet. 288^v–289^r, Giljf. 259^v–261^r]

Poglavlja Prve poslanice Timoteju [Giljf. 282^v–282^v]

Poglavlja Druge poslanice Timoteju [Giljf. 290^v–291^v]

Poglavlja Poslanice Titu [Giljf. 297^{rv}]

Poseban značaj treba pridati činjenici da tekstovi poslanica apostola Pavla sadrže izuzetno veliki broj citata iz Starog zavjeta, te da se uređivački aparat sistemski bavi upravo označavanjem tih mjesta na kojima u stihove knjige Apostola ulaze stihovi starozavjetnih proroka. Bosanski pisari

označavaju ih vrlo predano, pokazujući pritom svoje znanje o izvoru i referenci. Iako postoji mogućnost da se ovaj manir objasni dosljednim prepisivanjem predloška, brojnost takvih bilješki, preciznost i dosljednost u označavanju govore radije o svjesnosti pisara da takav postupak ima bitan religijski značaj. Ako se uzme u obzir da jedan dio Pavlovih citata ne predstavlja sasvim dosljedno prenošenje starozavjetnog teksta, već samo djelomično parafraziranje, postupak kojim se doslovni citati grafički ističu na stranici posebnim interpunkcijskim simbolom pokazuje da je pisaru sasvim jasno na koji dio starozavjetnog teksta se ovi pasaži odnose, te da on zna koji od ukupnog broja citata predstavljaju relativno neizmijenjen starozavjetni tekst koji se ponavlja u novozavjetnoj knjizi. To potvrđuju i slučajevi upotrebe interpunkcijskog simbola za citat¹⁴ kod priređivanja evanđeoskog teksta, gdje nije predviđeno referiranje na margini, na koji dio Starog zavjeta se citat odnosi. U tekstu Divoševog evanđelja ove oznake nalaze se uz stihove Mt. 13:35 (f. 14b), 21:4 (f. 31b), 21:16 (f. 32b), 21:42 (f. 34b), 22:37 (f. 37a), 27:9–10 (f. 51b), Mk. 7:6–8 (f. 74a), 10:7–8 (f. 83b), 12:10 (f. 90a), 12:26–27 (f. 91a), 12:29–30 (f. 91b), 12:36 (f. 92a), Lk. 4:10–12 (f. 110b), Lk. 4:18–20 (f. 110b–111a), Lk. 10:27 (f. 149b), Lk. 20:42–43 (f. 162a). Zasvjedočene su još i u Evanđelju iz Mletačkog zbornika, ali samo uz jedan odlomak teksta, uz stihove Mt. 12:18–21 (f. 21ab), koji se odnose na stihove iz Knjige proroka Isaije 42:1–3.

Popis označenih citata u Divoševom evanđelju predstavlja se redom:

Mt. 13:35 да събоудеть се реуенное пр̄орокомъ гл̄юшнмъ · ѿвр̄зоу въ пр̄нтьяхъ оуста моѣ · ѿр̄нгоу съкр̄вена ѿ сложенн̄ всего мнра. Psal̄am 78:2 от̄вр̄зоу въ пр̄нтьяхъ оуста моѣ, провещая ганьн̄ѣ моѣ нспр̄ва.¹⁵

Mt. 21:4 се же все б̄ѣ да събоудеть се реуенное пр̄орокомъ гл̄юшнмъ · 21:5 рыц̄ѣ дьщ̄ерн с̄нонѣ · се цр̄ь твон гр̄дет̄ тебѣ кротк̄ь · н въс̄д̄ь на осле · жр̄ѣе с̄на тр̄мьнн̄уа. Zaharija 9:9 Klikni iz sveg grla, Kćeri sionska! Viči od radosti, Kćeri jeruza-

¹⁴ Na lijevoj margini duž cijelog citiranog teksta upisuje se valovita uspravna linija za doslovno citiranje starozavjetnog teksta u Novom zavjetu. Simbol liči na obrnutu verziju broja 3, odnosno na slovo epsilon (ε).

¹⁵ U slučajevima korespondencija s Psaltrom donosi se tekst Psaltira iz Zbornika Hvala krstjanina. Zbog toga se kod citata psalamskih stihova u ovom radu ne donosi ekvivalentni tekst iz Vuk-Daničičevog prijevoda.

lemska! Tvoj kralj se evo tebi vraća: pravičan je i pobjedonosan, ponizan jaše na magarcu, na magaretu, mladetu magaričinu.¹⁶

Mt. 21:16 нѣсте лн ннколнже у лн ѣко нз оутѣ мадѣнць н сьсоуцнхъ сврьшнлѣ есн хвалоу. Psalam 8:2 нз оустѣ мадѣнцѣ «н» сьсоуцнхъ сврьшнлѣ есн хвалоу врагъ твоихъ радѣ, да раздроушншѣ врага н мастныка.

Mt. 21:42 гла нмѣ нсѣ · нѣсте лн у лн ннколнже въ кннгахъ · камень егоже невредоу створнше знѣоушен · сѣ бысть въ главоу ѡглоу · ѡ гн бѣ сн · н естѣ днвна въ ѡчюю вашю. Psalam 118:22 камень егоже небрѣгоше зыждоуще, сѣ бысть въ главоу оуглоу.

Mt. 22:37 нсѣ же рѣ емоу · възлюбншн гѣ бѣ твоего · всѣмъ срѣцемъ твоимъ н всею дшєю твоею · н всею мнслню твоею. Ponovljeni zakon 6:5 Zato ljubi Gospoda Boga svojega iz svega srca svojega i iz sve duše svoje i iz sve snage svoje.

Mt. 27:9 тоѣа сѣбѣ се реуеное · неремнемъ прѣрокомъ глашнмъ · прнеше ѡ: сребрннкъ · цѣноу цѣнеѣаго егоже цѣннше ѡ сновѣ нзлѣ · 27:10 и даше е на селѣ скоудѣлннцн · ѣкоже сказа мнѣ гѣ. Zaharija 11:13 I reče mi Gospod: baci lončaru tu časnu cijenu kojom me precijeniše. I uzev trideset srebrnika bacih ih u dom Gospodnji lončaru.

Mk. 7:6 онѣ же ѡвещавѣ реуе нмѣ · ѣко добрѣ прѣреуе нсанѣ о васѣ лнцемѣрѣхъ · ѣкоже естѣ пнсано · сн люднѣ ѡстынамн ме утѡутѣ · а срьдце нхъ кромѣ ѡстонѣ ѡ мене · 7:7 въ соуѣ же утѡутѣ ме · оууеѣ оууенѣ · заповѣдн ѡлвскне 7:8 оставлше заповѣдѣ бжню. Isaija 29:13 Zato reče Gospod: što se ovaj narod približuje ustima svojima i usnama svojim poštuje me, a srce im daleko stoji od mene, i strah kojim me se boje zapovijest je ljudska kojoj su naučeni.

Mk. 10:7 сего радн оставнѣ ѡлвкѣ ѡца своего н мѣрѣ · н прнлѣпнѣ сѣ кѣ женѣ своен · 10:8 н боудета ова въ плѣть єднноу · тѣмѣже юже нѣста два · нъ плѣть єднна. Postanak 2:24 Za to će ostaviti čovjek oca svojega i mater svoju, i prilijepiće se k ženi svojoj, i biće dvoje jedno tijelo.

¹⁶ U nedostatku bolje mogućnosti, uz novozavjetne stihove iz bosanskih rukopisa donosi se starozavjetni tekst iz Vuk-Daničićevog prijevoda Svetog pisma. Ovaj je prijevod izabran zbog toga što se u znatnom dijelu oslanja na tekst prvobitnog slavenskog prijevoda Biblije, pa je zbog toga bliži tekstu srednjovjekovnih bosanskih tekstova nego ijedan drugi prijevod Biblije. U skorijoj budućnosti, u okviru projekta Građa za rječnik crkvenoslavenskog jezika, bit će transkribiran Sanktpeterburški parimejnik [Q.п.І.51], koji je prema grafijskim obilježjima blizak tekstovima bosanske redakcije crkvenoslavenskog jezika: <http://nlr.ru/manuscripts/fondy/elektronnyj-katalog#279?ab=5226A70A-7600-4965-A545-FB97212E397D>.

Mk. 12:10 нн снхъ лн кннгѣ у лн естѣ · камень нже не врѣдѣ стѣрнше знѣоушен · сѣ бѣ въ главоу ѡглоу. Psalam 118:22 (v. Mt. 21:42).

Mk. 12:26 а о мрѣтвѣхъ ѣко встѡють · нѣсте лн у лн въ кннгахъ моѣвовахъ прн коупннѣ: како реуе емоу бѣ глѣ · азѣ есмѣ бѣ аврамѣ · н бѣ нсаковѣ · н бѣ нѣковлѣ · Mk. 12:27 нѣ бѣ мрѣтвѣхъ · нъ бѣ живѣхъ · въ ѡбо мнѣ блѣднѣ. Izlazak 3:6 Još reče: Ja sam Bog oca tvojega, Bog Avramov, Bog Isakov i Bog Jakovljevi. A Moj-sije zakloni lice svoje, jer ga strah bijaše gledati u Boga.

Mk. 12:29 нсѣ же ѡвещавѣ емоу · ѣко прѣвѣншѣ всѣхъ заповѣдн · слышѣ нзлѣ · гѣ бѣ нашѣ · гѣ єдннѣ естѣ · 12:30 н възлюбншѣ гѣ бѣ твоего · всѣмъ срѣцемъ твоимъ · н всею дшєю своею · сн прѣвѣншѣ всѣхъ заповѣдн · Ponovljeni zakon 6:4-5 Čuj, Izraelju: Gospod je Bog naš jedini Gospod. Zato ljubi Gospoda Boga svojega iz svega srca svojega i iz sve duše svoje i iz sve snage svoje.

Mk. 12:36 тѣ бо рѣ дхѡмъ · реуе гѣ гоу моемоу · сѣдн о десноую мене · дондѣже положоу врагѣ твое подьножню ногама твоима. Psalam 110:1 реуе господѣ господевѣ моемоу: сѣдѣ о десноую мене, дондѣже подьложоу врагѣ твое подьножне ногама твоима.

Lk. 4:10 пнсано бо естѣ · ѣко анѣломъ свонмъ заповѣстѣ о тебѣ сѣхраннѣ те · 4:11 и ѣко на роукоу възмоутѣ те · да не о камень прѣтѣкнешѣ ногѣ твоеѣ. Psalam 91:11-12 ѣко анѣломъ свонмъ заповѣстѣ о тебѣ сѣхранѣ те въ всѣхъ поуѣхъ свонхъ н на роукахъ възмоутѣ те да некогда прѣтѣкнешѣ о камень ногѣ твое.

Lk. 4:12 н ѡвещавѣ реуе емоу нсѣ · ѣко рѣно естѣ не нскоусншн гѣ бѣ твоего. Ponovljeni zakon 6:16 Nemojte kušati Gospoda Boga svojega kao što ga kušaste u Masi.

Lk. 4:18 дхѣ гнѣ на мнѣ · егоже радн помаза ме · благовѣстнншнмъ · посламенсѣлнѣнскроушенѣ сѣрѣцемъ · 4:19 прѣповѣдатн плѣнннкомъ ѡпоуценне · н слѣпымъ прозрѣнне · ѡпостнѣнскроушенѣ въ ѡрадоу · н проповѣдатн лѣто гнѣ прнѣтно. Isaija 61:1-2 Duh je Gospoda Boga na meni, jer me Gospod pomaza da javlam dobre glase krotkima, posla me da zavijem ranjene u srcu, da oglasim zarobljenima slobodu i sužnjima da će im se otvoriti tamnica. Da oglasim godinu milosti Gospodnje i dan osvete Boga našega, da utješim sve žalosne.

Lk. 10:27 онѣ же ѡвещавѣ реуе · възлюбншѣ гѣ бѣ своего · ѡ всего сѣрѣца твоего · н всею дшєю · н ѡ все крѣпостн твоеѣ · н ѡ всего помышленнѣ твоего · нскрѣнаго своего ѣко н самѣ се. Ponovljeni zakon 6:5 (v. Mk. 12:29).

Lk. 20:42 самъ бо двѣдъ глѣть въ кннгахъ псалмскнхъ · реуе гъ гвн моему сѣдн о десноую мене · 20:43 доидѣже положоу врагы твоє пѣножью ногама твонма. Psalam 110:1 (v. Mk. 12:36).

Najveći broj starozavjetnih citata, označenih spomenutim interpunkcijskim znakom, bilježi pisar Apostola Giljif 14. Njegove oznake citiranja nalaze se na sljedećim mjestima:

Djela 1:20 писано бо естъ въ кннгахъ · пльмскнхъ · да бѣдетъ дворь его поусть н да не боудеть жнвоущаго въ нѣмъ н епнпство его да прнметъ ннъ (f. 14b). Psalam 69:25 боудѣ дворь его поусть н въ селнхъ нхъ не боудѣ нже живеть.

Djela 2:16–21 нъ се естъ реуеное прорѣуомъ нолнѣмъ · н боудеть 2:17 въ послаѣднее дѣн глѣть бѣ · нзлню ѿ дѣа моего на всакоу пльтн пререкоутъ снѣве вашн н дащери ваше н юноше ваше вндѣннѣ љзреть н старьцн вашн сьннѣ вндеть · 2:18 нбо на равн мое н на равннн мое · въ онѣ дѣн н злѣю ѿ дѣа моего · н прорекоутъ 2:19 н дамъ ѹоудеса на нѣсн въ нспрь · н знаменне на земн ннзъ · крвьн огнь н коуренне днма · 2:20 слыньце обратнть се въ тмоу н лоуна въ крвь · прѣжѣ дажѣ не прндеть дѣнъ гнъ велнкн · н просвѣщенн · н боудеть 2:21 всакн нже аще прнзоветь нме гнѣ спсѣть се (f. 15b–16a). Joilo 2:28–32 I poslije ću izliti duh svoj na svako tijelo, i proricaće sinovi vaši i kćeri vaše, starci će vaši sanjati sne, mladići će vaši vidati utvare. I na slugе ću i na sluškinje u one dane izliti duh svoj; i učiniću čudesa na nebu i na zemlji, krv i organj i pušenje dima. Sunce će se pretvoriti u tamu i mjesec u krv prije nego dođe veliki i strašni dan Gospodnji. I svaki koji prizove ime Gospodnje spašće се; jer će na gori Sionu i u Jerusalimu biti spasenje, kao što je rekao Gospod, i u ostatku koji pozove Gospod.

Djela 2:25–28 двѣдъ бо глѣть о немъ · прѣдъзрѣхъ гѣ прѣдъ мною прнсно · ѣко о десноую мене естъ · да се не подвнжоу · 2:26 сего радн възвеселнть се срѣце мое · н въ || н възрадова се еззыкъ мон · еше же н пльть моѣ вселнть се на љпванне · 2:27 ѣко не оставншн дшѣ мое љ адѣ нндасн же прѣпѣвномоу своемѣ вндѣтн нстлѣннѣ 2:28 сказала мн есн поути жнвота · нспльнншн ме веселнѣ сь лнцемъ твомъ (f. 16a–16b). Psalam 16:8–11 прѣдъзрѣхъ господа прѣда мною выноу, ѣко о десноую мене естъ да се не подвнжоу сего радѣ възвеселнть се срдце мое н възрадова се еззыкъ мон, еше же н пльть моѣ вселнть се на оупваннѣ ѣко не оставншншн доуше мое въ ады нн дасн же прѣподобномоу своему выднтн нстлѣннѣ сказаь мѣ есѣ поути жнвота нспльнншншн ме веселнѣ сь лнцемъ твонмъ, красота въ десннцы твоєн до коньца.

Djela 4:25–26 рекн љстн раба твоего двѣдъ · въскоую шеташе се еззыкн н люднѣ поѹнше се тѣцѣтннмъ

· 4:26 прнсташе цѣрне земльцѣ н кнезн събраше се въ кѣпѣ на гѣ н на ѣа его (f. 21a). Psalam 2:1–2 въскоую шеташе се езцыцѣ н лоуднѣ пооуѹнше се тащѣтннмъ прнсташе цѣсарѣ земльсцыцѣ н кнезы събраше се въ коупѣ на господа н на хрьста его.

Djela 7:3 н реуе къ немѣ нзндн ѿ земѣ свое н ѿрода своего · н прндн въ землѣ въ ноуже аще покажѣ тн (f. 25b). Postanak 12:1 I reče Gospod Avramu: Idi iz zemlje svoje i od roda svojega i iz doma oca svojega u zemlju koju ću ti ja pokazati.

Djela 7:6–7 гѣа же снѣцѣ бѣ ѣко боудеть сѣме его · прншьльцѣ въ земн тоуждоу · н поработѣтъ е н озлобѣтъ е · дѣ · ста · љѣ · 7:7 еззыкоу емѣ же пораворають · соужоу азъ реуе бѣ н по сѣмъ нзндоути · н посланоужѣтъ мн на мѣстѣ сѣмъ (f. 26a). Postanak 15:13–14 I Gospod reče Avramu: znaj zaci-jelo da će sjeme tvoje biti došljaci u zemlji tuđoj, pa će joj služiti, i ona će ih mučiti četiri stotine godina. Ali ću suditi i narodu kojemu će služiti; a poslije će oni izaći s velikim blagom.

Djela 7:8 н дасть емоу завѣтъ обрѣзаннѣ н тако роднасака н обрѣзан въ дѣнъ · н · нсакъ нѣакова нѣковъ ова на · ѣ · патрѣрхъ (f. 26a). Postanak 17:10 A ovo je zavjet moj između mene i vas i sjemenа tvoјega nakon тебе, које će те држати: да се обрезује између вас све мушкннје.

Djela 7:9 н патрнѣрсн възрѣвновавше · носнфа продаше въ еѣоупѣтъ · н бѣ бѣ с ннмъ (f. 26a). Postanak 37:28 Pa kad trgovci Madiјanski bijahu pored njih, oni izvukoše i izvadiše Josifa iz јame, i prodadoše Josifa Ismailjcima за dvadeset srebrnika; i oni odvedoše Josifa u Misir. Postanak 39:2 I Gospod бјеше с Josifom, те бн срећан, и жвлјаше у кући гоподара својега Мисирца.

Djela 7:10 нзбавы н · ѿ всѣхъ скрѣбн его · н дасть емоу блѣтн прѣмоудрость прѣдъ фараономъ црѣмъ епѣѣпскнмъ · н поставн н властелнна нады еѣѣпромъ н нады всѣмъ домомъ · свонмъ (f. 26a). Postanak 39:21 Ali Gospod бјеше с Josifom i раširi milost svoju nad njim i učini те omilje tamničарu.

Djela 7:11 прнде же глady на всоуземлѣ еѣоупѣтскоую н хананѣнскоу н скрѣбъ велнѣ н не обрѣтахоу снстостн ѿцн нашн · (Postanak 41:54 I наста sedam година gladnijeh, као što је Josif naprijed kazao. I бјеше glad по свјем земљама, а по свој земљи Мисирској бјеше hlјeba.)

Djela 7:12 слышавъ же нѣковъ соуце жнто въ еѣоупѣтъ · посла ѿ цѣ наше прѣжѣ (26b). Postanak 42:1–2 A Jakov videći да има жита u Misiru, рече sinovima svojim: šta gledate јedan na drugoga? I рече: eto чујем да u Misiru има жита; идите onamo те nam купите otуда, да останемо живи i не помremo.

Djela ^{7:13} н въторое съ по_знанъ бысть носнфъ братн свое_н · н ѿн бысть фараоновъ родъ носнфовъ (f. 26b). Postanak ^{45:1} Tada Josif ne mogući se uzdržati pred ostalima koji stajahu oko njega, povika: izađite svi napolje. Tako ne osta niko kod njega kad se Josif pokaza braći svojoj.

Djela ^{7:14} послав же носнфъ призва нѣкова ѿца своего · н всѣ родъ дшъ · е· осмомоу десетн (f. 26b). Postanak ^{45:9} Vratite se brže k ocu mojemu i kažite mu: ovako veli sin tvoj Josif: Bog me je postavio gospodarem svemu Misiru, hodi k meni, nemoj oklijevati. Postanak ^{46:26} A svega duša što dođoše s Jakovom u Misir a izadoše od bedara njegovijeh, osim žena sinova Jakovljevijeh, svega duša bješe šezdeset i šest. Postanak ^{46:27} I dva sina Josifova koji mu se rodiše u Misiru; svega dakle duša doma Jakovljeva, što dođoše u Misir, bješe sedamdeset.

Djela ^{7:15} снѣде же нѣковъ въ елѣптъ · н ѿмрѣ самъ · н оцн нашн (f. 26b). Postanak ^{49:33} A kad izgovori Jakov zapovjesti sinovima svojim, diže noge svoje na postelju, i umrije, i pribran bi k rodu svojemu.

Djela ^{7:16} н прннесоше въ соухемъ · н положншен въ гробѣ нже коупн аврамъ цѣною сребра ѿ снѣвъ еморовъ сѣхнмьскаго (f. 26b). Postanak ^{50:13} Odnesoše ga sinovi njegovi u zemlju Hanansku, i pogreboše ga u pećini na njivi Makpelskoj, koju kupi Avram da ima svoj grob u Efrona Hetejina prema Mamriji.

Djela ^{7:17} ѣкоже прнѣлнжаше се лѣто обѣтованнѣ · еже клетъ се бѣ аврамъ · възрѣстоше людѣе н ѿмножнше се въ елѣуптъ (f. 26b). Postanak ^{47:27} A djeca Izrailjeva življahu u zemlji Misirskoj u kraju Gesemskom, i držahu ga, i narodiše se i namnožiše se veoma.

Djela ^{7:18} доидѣже въста црѣ ннъ въ елѣуптъ · нже не вѣше носнфа (f. 26b), bez reference, a ustvari Izlazak ^{1:8} Tada nastala nov car u Misiru, koji ne znađiaše za Josifa.

Djela ^{7:19} съ прѣмѣдрѣ въ родъ нашъ озлобн ѿце наше · ѿметати младѣнцы нхъ н не жнвѣти · нхъ ^{7:20} въ неже врѣме родн се моснн н бѣ блѣгъ бѣвн нже пѣтнъ бысть · т· мѣе въ домоу ѿца своего ^{7:21} ѿвръженоу же емоу бѣвшоу възетъ н дѣцн фараонова · н въспѣти н въ сѣа себѣ · ^{7:22} н наказаннъ бѣ монсѣн всакон прѣмоудростн елѣуптѣ бѣ же снлѣн въ словеснхъ н въ дѣлѣхъ ^{7:23} егѣ же сконѣуаваше емоу · уетврьтодесето лѣ · възнѣде на срѣце емоу посѣтитн братне свое сѣовъ нзлѣвъ ^{7:24} н вндѣвъ етера обнѣнма · пособѣствова н створи мѣсть о бнѣдомѣ ѿбнвъ елѣуптѣнннн ^{7:25} велѣаше же разоумѣти братн своен · ѣко о бѣ роукою его дастъ нмъ спсѣненн · онн же не разоумѣше ^{7:26} въ ѣтрѣ нже днѣ ѿн се нмъ тежоуцнмъ · н смнраше е въ мнрѣ рекѣ · моужне н братнѣ есте вы вѣскоу

обнѣнте себѣ (f. 26a–27a), bez reference, a ustvari Izlazak ^{2:2–5} I ona zatrudnje i rodi sina; i vidjeći ga lijepa krijaše ga tri mjeseca. A kad ga ne može više kriti, uže kovčezić od site, i obli ga smolom i paklinom, i metnu dijete u nj, i odnese ga u trsku kraj rijeke. A sestra njegova stade podalje da vidi šta će biti od njega. A kći Faraonova dođe da se kupi u rijeci, i djevojke njezine hodahu kraj rijeke; i ona ugleda kovčezić u trsci, i posla dvorkinju svoju te ga izvadi. Izlazak ^{2:11–13} I kad Mojsije bijaše velik, izide k braći svojoj, i gledaše nevolju njihovu. I vidje gdje nekakav Misirac bijaše čovjeka Jevrejina između braće njegove. I obazrev se i tamo i amo, kad vidje da nema nikoga, ubi Misirca, i zakopa ga u pijesak. I sutradan izide opet, a to se dva Jevrejina svađahu, i reče onomu koji činjaše krivo: zašto biješ bližnjega svojega?

Djela ^{7:27–30} обнѣ нже нскрѣнаго · ѿрннлн реуѣ кто те поставн сѣднѣо нлн кнеза надѣ намн ^{7:28} еда ѿбнти ты мехоуѣшн ѣко же ѿн вѣуѣра елѣуптѣнннннн · ^{7:29} бѣжа же монсн словесе сего · н бѣ прншѣльцѣ въ зѣмѣн маднѣмьсцѣ · ндѣже родн сѣа два (f. 27ab). Izlazak ^{2:14–15} A on reče: ko je tebe postavio knezom i sudijom nad nama? hoćeš li da me ubiješ kao što si ubio Misirca? Tada se Mojsije uplaši i reče: zaista se doznalo. I Faraon čuv za to tražаше da pogubi Mojsija. Ali Mojsije pobježe od Faraona i dođe u zemlju Madijamsku, i sjede kod jednoga studenca.

Djela ^{7:30–31} н егѣ сконѣуаваше се елѣ·м· лѣ · ѿн се емоу въ поуѣтннн · въ горѣ снѣнѣсцѣн анѣлъ гнѣ · пламенемъ огнѣномъ въ коуптѣнн ^{7:31} монсѣн же вндѣвъ днѣлаше се вндѣннѣо прнстѣпающѣ же елѣ разоумѣти бѣ гласъ гнѣ к немѣ (f. 27b). Izlazak ^{3:1–3} A Mojsije pasijaše stado Jotoru tastu svojemu, svešteniku Madijamskomu, i odvede stado preko pustinje, i dođe na goru Božiju Horiv. I javi mu se anđeo Gospodnji u plamenu ognjenom iz kupine. I pogleda, a to kupina ognjem gori a ne sagorijeva. I Mojsije reče: idem da vidim tu utvaru veliku, zašto ne sagorijeva kupina.

Djela ^{7:32} азъ бѣ ѿцѣ твоуѣхъ бѣ аврамѣ н бѣ нсакѣ н бѣ нѣковъ · трепетѣн же бѣвѣ монсѣн · не смѣаше гледати (f. 27b–28a). Izlazak ^{3:6} Još reče: Ja sam Bog oca tvojega, Bog Avramov, Bog Isakov i Bog Jakovljev. A Mojsije zakloni lice svoje, jer ga strah bijaše gledati u Boga.

Djela ^{7:33} реуѣ же емоу гѣ нзлѣн сапогн ѿ ногоу своноу · мѣсто бо на немѣже стоншн зѣмѣла сѣа естъ (f. 27b). Izlazak ^{3:5} A Bog reče: ne idi ovamo. Izuj obuću svoju s nogu svojih, jer je mjesto gdje stojiš sveta zemlja.

Djela ^{7:34} вндѣ вндѣхъ страсть людн монхъ · сѣшнхъ въ елѣуптѣ · н възѣхѣаннѣ нхъ · слышѣхъ н снѣдн нзѣти нхъ · н ннѣ гредн послѣоу те · въ елѣуптѣ (f.

27b). Izlazak ^{3:7} I reče Gospod: dobro vidjeh nevolju naroda svojega u Misiru, i čuh viku njegovu od zla koje mu čine nastojnici, jer poznah muku njegovu.

Djela ^{7:35} сего монѣа е҃гоже ѿврь҃гоу се рекыше · кто те постави кнеза нли соудню над нами · сего кнеза бѣ избавителя посла · роукою анг҃ла бѣвшаго се емоу (f. 27b). Izlazak ^{2:14} A on reče: ko je tebe postavio knezom i sudijom nad nama? hoćeš li da me ubiješ kao što si ubio Misirca? Tada se Mojsije uplaši i reče: zaista se doznalo.

Djela ^{7:36} съ нзведе є створи ҃гоудеса · н знаменнѣ въ землѣ еѣлѣпѣтѣ · н въ урымнѣмъ морн н въ пѣстни · м · лѣ (f. 28a). Izlazak ^{3:20} Ali ću pružiti ruku svoju, i udariću Misir svijem čudesima svojim, koja ću učiniti u njemu: i poslije će vas pustiti.

Djela ^{7:37} съ ест монѣт · рекн снѡмъ нзлвѡмъ · прѣрка вамъ възвѣн҃гнет · гѣ бѣ вамъ ѿ братне ваше ѣко мене того послушанте (f. 28a), bez reference, a ustvari Ponovljeni zakon ^{18:15} Proroka ispred tebe, između braće tvoje, kao što sam ja, podignuće ti Gospod Bog tvoj; njega slušajte.

Djela ^{7:38} съ ест бивы въ цр҃кве н въ пѣстни съ анг҃ломъ гл҃оушнмъ к немъ · въ горѣ синанцѣ ѡцѣмъ нашнмъ · нже прнеть словеса жнва датн вамъ (f. 28a). Ponovljeni zakon ^{4:10} Onaj dan kad stajaste pred Gospodom Bogom svojim kod Horiva, kad mi Gospod reče: saberi mi narod da im kažem riječi svoje, kojima će se naučiti da me se boje dok su živi na zemlji, i da uče tome i sinove svoje.

Djela ^{7:39} е҃гоже не высхѡтше послушатн ѡцн нашн · н ѿрнпоуше н обратше се ср҃цѣмъ своимъ въ еѣоупт (f. 28a), bez reference, a ustvari Nehemija ^{9:16} Ali oni i oci naši uzobijestise se i otvrdnuše vratom svojim i ne slušаше zapovijesti tvojih.

Djela ^{7:42–45} ѣкоже ест писано въ кн҃гахъ прѣрѣснхъ · еда заколенѣт н жртвн прннесете мн · м · лѣ · въ пѣстни домъ нзлвѣ · ^{7:43} н въздвн҃гноуте кровь болоховскн · звѣздоу бѣ вашего репана образъ е҃же створнсте покланати се нмъ · н прѣселѣ вы далеує вавилона (f. 28b). Amos prorok ^{5:25–26} Jeste li meni prinosili žrtve i dare u pustinji četrdeset godina, dome Izrailjev? Nego ste nosili šator Moloha svojega, i Hijuna, likove svoje, zvijezdu boga svojega, koje sami sebi načiniste. Zato ću vas preseliti iza Damaska, govori Gospod, kojemu je ime Bog nad vojskama.

Djela ^{7:44} кровь сѣвѣлствоу бѣ · ѡцѣмъ нашнмъ въ поустни ѣкоже повелѣ · глѣ монѣовѣ створнти по образу нже видѣ ^{7:45} е҃гоже н вѣнѣше прнѣмше ѡцн нашн · съ нсѣмъ въ одрѣжанне езѣкомъ е҃же нзрнпоу бѣ ѿ лнцѣ ѡцѣ нашнхъ до днѣ двѣа (f. 28b), bez reference, a ustvari Izlazak ^{27:21} U šatoru od sastanka pred zavjesom, koji će zaklanjati sve-

dočanstvo, neka ih Aron i sinovi njegovi spremaju da gore od večera do jutra pred Gospodom. To neka je uredba vječna koljenima njihovijem među sinovima Izrailjevim. Izlazak ^{25:9} Kao što ću ti pokazati sliku od šatora i sliku od svih stvari njegovijeh, tako da načinite.

Djela ^{8:32–33} слово же кн҃жнѡе е҃же утѣше се бѣ ѣко овца на заколенне веденѣ бѣистъ н ѣко агнѣцъ премо стрн҃гоушнмъ безѣгласнѣ · тако не ѿврьзаеѣт ѣстъ свонхъ ^{8:33} въ смѣренн своемъ · соудъ е҃го възетъ се а родъ е҃го кто нсповѣстъ · ѣко въземлетъ се ѿ земе жнвотъ е҃го (f. 31b). Isaija ^{53:7–8} Mučen bi i zlostavljen, ali ne otvori usta svojih; kao jagnje na zaklanje vođen bi i kao ovca nijema pred onijem koji je striže ne otvori usta svojih. Od tjeskobe i od suda uze se, a rod njegov ko će iskazati? jer se istrže iz zemlje živijeh i za prijestupe naroda mojega bi ranjen.

Djela ^{13:22} н прнставлѣ е҃го възвѣн҃же нмъ двѣа на цр҃ство · емоу же н реує сѣвѣлствовавъ · ѿбрѣтѣ двѣа несеова моужа по ср҃цѡу моемоу · нже створнѣт вѣсе воле мое (f. 42b). 1. Kraljevima ^{15:5} Jer je David činio što je pravo pred Gospodom niti je odstupao od svega što mu je zapovjedio svega vijeka svojega osim stvari s Urijom Hetejinom.

Djela ^{13:33} ѣко се сконѣа бѣ уедомъ нхъ · намъ възвѣн҃г нсѣа · кѡ · ѣко н в вѣторѣмъ пѣмѣт пншетъ · снѣ мон есн тн азъ днѣсѣ роднхъ те (f. 43b). Psalm ^{2:7} внзвѣщає повелѣннѣ господнѣ господъ реує кѣ мнѣ: снѣ мон есѣт тн азъ днѣнасѣ роднхъ те.

Djela ^{13:35} тѣмже ннѣдѣ глѣт · не дасн прѣпѣбнѡмоу своемъ вндѣтн нстѣлннѣ (f. 43b). Pisar pogrešno referira na Isaiju, dok je u Mlet. referenca na Psalm ^{16:10} ѣко не оставншѣ доуше мое въ адъ нн дасн же прѣподѡбнѡмоу своему вѣднѣтн нстѣлннѣ.

Djela ^{13:40–41} блюдѣте ѡбо да не прндѣт на вы реуєное въ прѡрѣцѣхъ · ^{13:41} вндѣте нероднвн · н ѡднвнте се н ѡзрнте н уєзнете · ѣко дѣло азъ дѣлаю въ днн ваше дѣло емоу же не нмате вѣрн етн · аще кто повѣстоуєт вамъ (f. 44a). Avakum ^{1:5} Pogledajte po narodima i vidite, i čudite se i divite se, jer ću učiniti djelo u vaše dane kojega nećete vjerovati kad se stane pripovijedati.

Djela ^{15:16–18} по сѣмъ обрацоу н сѣждоу кровь двѣавъ · падѣшнн · а раскопанѡго сѣзнѣхъ нсправлю н ^{15:17} ѣко да възнѣхѣт прѡун ѡлвцн гѣ н всн єзнцн въ ннхѣже нарнцаєт се нме мое на ннхъ · глѣтѣ гѣ творен сн вѣса ^{15:18} вѣдома ѡвѣка сѣт · боу вѣса дѣла е҃го (47b–48a). Amos ^{9:11–12} U to ću vrijeme podignuti opali šator Davidov, i zatvoriću mu pukotine, i opraviću mu što je razvaljeno, i opet ću ga sagraditi kao što je bio prije, da bi naslijedili ostatak Edomski i sve narode na koje se priziva ime moje, govori Gospod, koji čini ovo.

Djela ^{28:25-28} нестроени еже соуще к себѣ ѿпоущаени бывахоу рекышоу павлоу гл̄ь еднӣи · ꙗко добръ дх̄ь ст̄и рече нсаѣмь прр̄окомькъ ѿцѣмь вашнмь ^{28:26} гл̄е · нди кь людемь смь и ричи · слоухомь слышнѣи не разоумѣте · и видѣше ѹзрѣте и не видѣте · ^{28:27} ѹдебелѣ бо ср̄це людӣи снх̄ь и ѹшнма тежко слышаше и оуи свои смѣжнше · еда когдѣ ѹзрѣти оуи · и ѹшнма слышѣи ср̄цеи разоумѣюти и обратѣтсѣи нсцѣлюе є (f. 81a). Isaija ^{6:9-10} A on reče: idi, i reci tome narodu: slušajte ali nećete razumjeti, gledajte ali nećete poznati. Učini da odeblja srce tome narodu i uši da im otežaju, i oči im zatvori, da ne vide očima svojim i ušima svojim da ne čuju i srcem svojim da ne razumiju i ne obrate se i ne iscijele.

1. Petr ^{3:10-12} хотен бо животи лубити видѣти дн̄ь добръ : да оудръжнѣи езыкъ свои ѿ зла : и оустнѣи свои не гл̄ати лст̄и : ^{3:11} да оуклоннѣи се ѿ зла : и створи нѣи : добро да възнѣшѣи · мнра и поженѣи н : ^{3:12} зане оуи гни на праведнӣи : и оушн его въ молнтвоу нх̄ь : лице же гнѣи на творѣше злаѣ (f. 98a), bez reference, ali ustvari Psalam ^{34:12-16} кто єсть уловѣкъ хотен животи лубен дн̄ь добръє вѣдѣти да оудръжнѣи езыкъ свои ота зла и оустнѣи его да не глаголета зла оуклоннѣи се ота зла и створи благо, възнѣшѣи мѣра и поженн за не оуи господнӣи на праведнӣи и оушн его въ молнтвоу нх̄ь.

1. Petr ^{3:14} нѣи аще стражѣте правды ради : блаженни : страха же нх̄ь не оубоите се ни же съблазнѣи се : (f. 98a, Isaija) ^{8:12} Ne говорите buna, kad god ovaj narod kaže buna, i ne bojte se čega se on boji, i ne plašite se.

1. Petr. ^{3:15} Гл̄ же бѣ ст̄и въ ср̄цѣх̄ь вашнх̄ь : готови же присно кь ѿвѣтоу : всакомоу ѹпрашающоумоу вы словесн̄и : о вашемь ѹпванн̄и (f. 98a). Isaija ^{8:13} Gospoda nad vojskama svetite; i on neka vam je strah i bojazan.

Rim. ^{3:4} да не боудѣти : да бѹдѣти бѣ истинн̄и : всакъ же ѹлвѣкъ лжѣ : ꙗкоже єсть писано : ꙗко да оправдаеш се въ словеснх̄ь своих̄ь : и прѣпърнши ме вьнегдѣ сѹднѣи ти се (f. 144a). Psalam ^{51:4} тебѣ единому сьгрѣших̄ь и лоукавое прѣдѣ тобою створи х̄ь, ꙗко да оправдѣши се въ словеснх̄ь своих̄ь и прѣпърнши вьнегда соудѣи ти.

Rim. ^{3:11-12} ни ктоже нѣсть разоумѣвающаго : нѣсть възискающа бѣ : ^{3:12} вси ѹклоннше се въ коупѣ : и неклѹбнӣи быше : нѣсть творен мл̄остыне нѣсть до единого (f. 144b). Psalam ^{14:2-3} господь прѣннує на сыны̄и уловѣуьскыє вѣдѣти аще єсть разоумѣваемы̄и възискає бога ³ вси оуклоннше се въ коупѣ и неклѹбнӣи быше нѣсть творен благостыне нѣсть до единого.

Rim. ^{4:7-8} блаженн̄и нмѣже ѿпоущена сѹтъ безаконнѣи : нмѣже прикрнше се грѣсѣи нх̄ь : ^{4:8} блажен̄и моужь ємоужь гл̄ь не вѣмнѣи грѣха (f. 146a). Psalm ^{32:1-2} блажен̄и нмѣже отпоустѣше се безаконнѣи, нмѣже прикрнше се грѣсѣи нх̄ь ² блажен̄и моужь ємоужь не вѣмнѣи господь грѣха, ны же єсть въ оустнх̄ь его ласты̄и.

Rim. ^{9:17} гл̄ють бо кннги фараоновн̄и : ꙗко на се истое възвнѣнѣи · ꙗко да ѣвоу въ тебѣ снл̄ь мою : и ꙗко да възвѣстѣи се нме мое по всѣи земл̄и (f. 155b). Izlazar ^{9:16} Ali te ostavih da pokažem na tebi silu svoju, i da se pripovijeda ime moje po svoj zemlji.

Rim. ^{10:19} нѣи гл̄оу еда нзл̄ь не разоумѣи прѣвн̄и мосн̄и гл̄ѣи · азь разражоу ви не въ езыцѣи не разоумѣи · прогнѣваю вы (f. 158a). Ponovljeni zakon ^{32:21} Oni me razdražise na revnost onijem što nije Bog, razgnjeviše svojim taštinama; i ja ću njih razdražiti na revnost onijem koji nije narod, narodom ludijem razljutiću ih.

Rim. ^{10:20-21} нсанѣи же дрѣзѣи гл̄ѣи : обрѣте се не нскоушнмь мене ѣвлен̄ь бых̄ь не въпрашающнмь о мнѣи ²¹ и кь нзл̄оу гл̄ѣи вьсь дн̄ь въздѣх̄ь роуцѣи мои кь лоудемьпротнвѣшнмь (f. 158a). Isaija ^{65:1-2} Potražiš me koji ne pitahu za me; našoše me koji me ne tražahu; rekoah narodu koji se ne zove mojim imenom: evo me, evo me. Vas dan pružah ruke svoje narodu nepokornu, koji ide za svojim mislima putem koji nije dobar.

Rim. ^{11:8} ꙗкоже єсть писано · дасть нмь бѣ дх̄ь ѹмнленн̄и · оуи не видѣти и ѹшнма не слышатн̄и · до нъшынаго дн̄е (f. 158b). Isaija ^{29:10} Jer je Gospod izlio na vas duh tvrdoga sna i zatvorio vam oči, oslijepio proroke i vidiocе, glavare vaše. Isaija ^{6:9} A on reče: idi, i reci tome narodu: slušajte ali nećete razumjeti, gledajte ali nećete poznati.

Rim. ^{11:9} давдѣи бо гл̄ѣи : да боудѣти трѣпеца нх̄ь въ сѣи ловѣоу · и сканѣдѣи въздѣи нмь (f. 159a), bez reference, ali u Mlet. referenca na Psalam ^{69:23} боудѣи трѣпеца нх̄ь прѣд̄и нмь въ сѣи и въздѣи нх̄ь въ саблзанӣи.

Rim ^{15:9} бѣи ꙗкоже єсть писано : сего ради исповѣи се тебѣи въ езыцѣх̄ь гн̄и : нменн̄и твоєм̄ь въспою (f. 165b). Psalam ^{18:50} сего ради исповѣи се тебѣи въ езыцѣх̄ь и нменн̄и твоєм̄ь въспою.

Rim ^{15:10} и пакн̄и гл̄ѣи възвеселѣи се езыци сь лоуднӣи его (f. 165b). Ponovljeni zakon ^{32:43} Veselite se narodi s narodom njegovijem, jer će pokazati krv sluga svojih, i osvetiće se neprijateljima svojim, i očistiće zemlju svoju i narod svoj.

Rim ^{15:11} и пакн̄и понтеи гл̄ьи всн̄и езыци : и похвалѣи его : всн̄и лоудн̄и (f. 165b). Psalam ^{117:1} хвалѣи господѣи вьсь езыцӣи и похвалѣи его вьсь лоудн̄и.

Rim. ^{15:12} н пакн нсаѣ ꙗꙗꙗ : боудеть корень ностѡвъ н вѣстаѣ н властнѡ : ѣзыкѣ : н на того ѣзычн наѣѡтъ се (f. 165b). Isaija ^{11:10} I u to će vrijeme za korijen Jesejev, koji će biti zastava narodima, raspitivati narodi, i počivalište njegovo biće slavno.

1. Kor. ^{10:26} ꙗꙗ бо еестъ земла н коньчн еѣ (f. 184b), bez reference, ali u Mlet. referenca na Psalam ^{24:1} господьна юсть земла испльненъ еѣ н всѣ жывоуще на немъ.

2. Kor. ^{6:2} ꙗꙗ бо въ врѣме прнетьно послоушаѣ тебе : н въ днѣ спсѣннѣ помогохъ ти · се ннѣ врѣме прнетьно : се ннѣ днѣ спсѣннѣ (f. 203b–204a). Isaija ^{49:8} Ovako veli Gospod: U vrijeme milosno usliših te, i u dan spasenja pomogoh ti; i čuacu te i daću te da budeš zavjet narodu da utvrdiš zemlju i naslijediš opustjelo nasljedstvo.

2. Kor. ^{6:16} нлн коѣ сложенне цркн бжн съ ндолн : мы бо есмь цркн бжн · ѣкоже бѣ рече : ѣко въселоу се въ не : н пондоу н боудоу нмъ въ бѣ : н ти бѣдоути мнѣ въ лоудн (f. 204b), bez reference, ali u Mlet. referenca na Jeremiju ^{31:1} U to vrijeme, govori Gospod, ja ću biti Bog svijem porodicama Izrailjevijem, i oni će mi biti narod.

2. Kor. ^{6:17} тѣмъ же нздѣте ѡ срѣдн нхъ : н ѡлоуунте се ꙗꙗ ꙗꙗ : н нечнстотн не прнкасанте се : н азъ ꙗꙗ въ (f. 204b). Isaija ^{52:11} Odstupite, odstupite, izidite odatle, ne dotičite se ničega nečista; izidite ispred njega, očistite se vi koji nosite sude Gospodnje.

2. Kor. ^{6:18} н боудоу вамъ въ оцѣ н въ боудете мнѣ въ сѣбнн н дащѣрн · ꙗꙗ ꙗꙗ всѣдръжнтель : (f. 204b). Isaija ^{43:6} Kazaću sjeveru: daj; i jugu: ne brani; dovedi sinove moje iz daleka i kćeri moje s krajeva zemaljskih.

2. Kor. ^{7:1} сн же нмоуше въ срѣднхъ : обѣтованне възлюбленн · оцѣстнмъ се ѡ всакоѣ : скврны плѣтскне : н дхѡвънаѣ твореще стнпоу въ страсть бжн (f. 205a). Isaija ^{55:7} Neka bezbožnik ostavi svoj put i nepravедник misli svoje; i neka se vrati ka Gospodu, i smilovaću se na nj, i k Bogu našemu, jer prašta mnogo.

Hebr. ^{8:8–12} порнцаеть бо нхъ ꙗꙗ : се днне греть ꙗꙗ ꙗꙗ : н свършоу на домъ нзлѣвъ : н на домъ нюдовъ : завѣтъ новъ ⁹ не по завѣтѣ нже створнхъ ѡцѣмъ нхъ : нзвестне ѡ землѣ еѣюпытскне : въ днѣ емьшлмне за рѣкоу нхъ : ѣко ти не прѣбывше въ завѣтъ моемъ : н азъ нераднхъ о нхъ ꙗꙗ ꙗꙗ ¹⁰ ѣко се завѣтъ нже завещахъ домоу нзлѣвоу по оннхъ днѣхъ ꙗꙗ ꙗꙗ · даѣ законн мое въ смьслъ нхъ · на срѣднхъ нхъ · напншоу е : н бѣдоу нмъ въ бѣ · н ти боудоу мнѣ въ лоудн ¹¹ н не нмоутъ налунтн кьждѣ нскрѣнаго своего : н кьждѣ брата своего ꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗ · ꙗꙗ · ѣко всн разоумѣють ме : ѡ малыхъ до велнхъ : ¹² ѣко мнѣлостнвъ бѣдоу въ неправдахъ

нхъ н грѣхъ нхъ н безаконнхъ : не нмамъ поменути еѣ (f. 271a–271b), bez reference, ali ustvari Jeremija ^{31:31–34} Evo, idu dani, govori Gospod, kad ću učiniti s domom Izrailjevijem i s domom Judinijem nov zavjet, Ne kao onaj zavjet koji učinih s ocima njihovijem, kad ih uzeh za ruku da ih izvedem iz zemlje Misirske, jer onaj zavjet moj oni pokvariše, a ja im bijah muž, govori Gospod; Nego ovo je zavjet što ću učiniti s domom Izrailjevijem poslije ovijeh dana, govori Gospod: metnuću zakon svoj u njih, i na srcu njihovu napisaću ga, i biću im Bog i oni će mi biti narod. I neće više učiti prijatelj prijatelja ni brat brata govoreći: poznajte Gospoda; jer će me znati svi od maloga do velikoga, govori Gospod; jer ću im oprostiti bezakonja njihova, i grijeha njihovijeh neće više pominjati.

Čuvanje referenci svakako je podstaknuto njihovim preciznim navođenjem u okviru Eutalijevog aparata.¹⁷ Priređivački aparat u bosanskim rukopisima predviđa označavanje i onih mjesta gdje apostol Pavao citira književnike klasične epohe. Tako u Giljferdingovom apostolu br. 14 bilješka “27 Arat astronom i mirotvorac” stoji na margini lista 54a, uz stih “Jer kroz njega živimo, i mičemo se, i jesmo; kao što i neki od vašijeh pjevača rekoše: *jer smo i rod njegov*” (Djela ^{17:28}), na čijem kraju je izreka Arata iz Tarsa, zabilježena u njegovoj poemi *Pojave (Phenomena)*, koja sadrži najznačajnija astronomska i meteorološka znanja njegovog vremena.¹⁸

Također uz stih Prve poslanice Korinćanima ^{15:33} не ѡстѣте се тѣмъ бо ѡбнудѣн бѣн бесѣдамн зѣмн у Mletačkom zborniku stoji bilješka na margini: ѡ менадрѡвъ словесъ ѡ ·, koja dakle upućuje na citat antičkog komediografa Menandra iz njegovog djela *Taida*.¹⁹

U Prologu poslanicama apostola Pavla nalaze se reference od kojih se neke navode u izdanju Eutalijevog aparata, a neke ne:²⁰ ѡ таннъ нлннъ (Mlet. f. 223c, Gilj. f. 133b), ѡ монснѡвъ таннъ (Mlet. f. 224b, Gilj. f. 135a) i ѡ таннъ прѡрка

¹⁷ Slavenska verzija Eutalijevog aparata odgovara izdanju teksta na grčkom i latinskom jeziku u *Patrologia graeca* 85 (kolone 719–724) *Elenchus – Divinorum testimoniorum quae in sancti Pauli epistolis continentur*, koji čini popis citata “od do”. Tom popisu pisari postavljaju ekvivalente u vidu marginalnih bilješki uz odgovarajuće stihove poslanica, i čine to veoma precizno.

¹⁸ Usp. Ellicott 1930, 118.

¹⁹ *Ibid.*, 349.

²⁰ Usp. *Patrologia graeca* 85, kolone 719–726: *Ex Jeremia apocrypho* u Poslanici Efežanima, *Ex Moyse apocrypho* u Poslanici Galaćanima.

еремне (Mlet. f. 224b, Giljf. 135b). Na Ilijinu tajnu knjigu upućuju marginalne bilješke uz stih 1. Kor. 2:9 (Mlet. f. 242d, Giljf. 172a); na Mojsijeve tajne²¹ bilješka uz Gal. 6:15 (Mlet. f. 270c); na Jeremijine tajne²² bilješka uz Efež. 5:14 (Mlet. f. 274a, Giljf. 231b). Ilijinog apokrifa nema na popisu u izdanju Eutalijevog aparata, barem ne na mjestu gdje je označen u slavenskom prologu – među pobrojanim citatima Pavlovih poslanica.²³ Međutim, podatak da je za stih 1. Kor. 2:9 korišten citat iz apokrifne Knjige proroka Ilije nalazi se u patrističkoj literaturi, npr. kod Origena.²⁴ Ispred stiha 1. Kor. 2:9 bosanski pisari na margini bilježe ѿ таннь нанннь, vjerovatno razumijevajući da to nije doslovni citat Isaije 64:4,²⁵ već je u njemu Pavlova izmjena koju oni povezuju s Ilijinom apokalipsom.

Predstavljanjem cijeloga kataloga označenih konkordanci u sakralnim tekstovima srednjovjekovne bosanske pismenosti nastoji se istaknuti činjenica da pisar svjesno bilježi starozavjetno porijeklo teksta i tako uklapa sakralne teme u

judeokršćanski kontekst. U tom smislu najpretnantniji korpus nudi Eutalijev aparat, odnosno onaj njegov dio koji se tiče donošenja podataka o poslanicama apostola Pavla. Za potpun uvid u ostale pisarske reference koje upućuju na Stari zavjet kao izvor citata dobro može poslužiti izdanje Mletačkog zbornika s potpunom transkripcijom, u kojem se vodilo računa o svim zapisima u rukopisu, te tako predstavlja i sve pisarske upute s margina rukopisa.²⁶ Prema tom izdanju kolekcija stihova s referencama dopunjava se ovako:

Djela 2:30-31 прорѣкъ ѡбо се вѣѣ ѣко клетвою клетъ се емѣ бѣ ѡ плода ѡрѣва его по плѣти вѣзавнѣти хѣ и посадеѣти на прѣстоли его. Psalam 132:11 клетъ се господѣ да вѣдѣи нстѣноу и не отвѣрже се его: от плода ѡрѣва твоего посаждѣу на прѣстоли твоемѣ.

Djela 2:34-35 не вѣнде бо двѣ на нѣса глѣть же самѣ : рѣ гѣ гѣи моемѣ сѣдѣ ѡ деснѣю мене донѣдѣже положѣ врагѣ твое подѣножнѣ ногама твоима. Psalam 110:1 реуе господѣ господевѣи моемѣ: сѣдѣи о деснѣю мене донѣдѣже подѣложѣу врагѣ твое подѣножнѣ ногама твоима.

Djela 3:22 монѣ бо кѣ ѡцемѣ нашнѣмѣ рѣ ѣко прорѣка вамѣ вѣзавнѣти гѣ бѣ вашѣ ѡ братнѣ вашѣ ѣко мене того послашѣте ѡ всемѣ елѣко рѣть вамѣ. Izlazar 4:15 Njemu ćeš kazati i metnućeš ove riječi u usta njegova, i ja ću biti s tvojim ustima i s njegovijem ustima, i učiću vas šta ćete činiti. (Umjesto na Ponovljeni zakon 18:15, ali i Hval. i Mlet. i Giljf. 14 imaju referencu *Ishod.*)

Djela 3:25 вѣ есте сѣнове прорѣкѣ и завѣта нже завѣща бѣ кѣ ѡцемѣ вашнѣмѣ глѣ кѣ аврамѣ ѡ снменѣ твоемѣ блгвѣте се всѣ ѡтаѣствѣи землѣ. Postanak 22:18 I blagosloviće se u sjemenu tvojem svi narodi na zemlji, kad si poslušao glas moj.

Djela 7:46-48 нже ѡбрѣте блгѣдѣти прѣдѣ бѣмѣ нспроснѣ ѡбрѣстѣи селенѣ бѣ нѣковѣ : солѣмѣнѣ же сѣзда емѣ храмѣ на вншнѣи не вѣ рѣкотворѣннѣхѣ црѣвахѣ жнвѣти бѣ ѣкоже прорѣкъ глѣти Psalam 132:1-5 поменѣи господѣи да вѣдѣи н всѣу кротѣсть его ѣко клетъ се господѣи не раскѣте се и ѡбѣща се богу нѣковѣлоу. ³ аѣче вѣнѣдоу вѣ село домоу моемѣ нлѣи вѣзлѣзоу на одрѣ постеле мое ⁴ аѣче дамѣ самѣ оунѣи монѣи н вѣкомѣ монѣмѣ дрѣманѣи н поконѣ колѣнѣи монѣи ⁵ донѣдѣже ѡбрѣщаю мѣсто господевѣи сѣнѣ богу нѣковѣлоу.

²¹ Vidjeti Prolog u Giljferdingovom apostolu br. 14, f. 135a: ѡ монѣовнѣ таннѣ : ѡ ѡѡѡ ѡнѣ ѡбрѣзаннѣ уѣо можѣти : до ѡнова тварѣ, што се ѡдѣноѣи на Gal. 6:15, ali pisar Giljf. 14 uz sam stih ne postavlja ovu referencu. Citat je iz Mojsijeve apokalipse, v. Gill, *Exposition of the Entire Bible*, Gal. 6:15.

²² Riječ je o stihu koji je u aparatu Giljferdingovog apostola br. 14 na listu 135b zapisan ovako: ѡ еремнѣ таннѣ ѡ ѡѡѡ вѣстаннѣи сѣи : до ѡсвѣтѣи хѣ, а на margini lista 231b, uz stih Ef. 5:14 тѣмѣ же глѣти вѣстаннѣи сѣи : и вѣскрѣснѣи ѡ мртвнѣхѣ : и ѡсвѣтѣи тѣ хѣ, napisano je ѡ таннѣи еремнѣи. Za tumačenje usp. Gill – Garza 2016, 52.

²³ U Mletačkom zborniku na Ilijinu tajnu knjigu upućuje se i na marginama uz stihove Rim. 8:35 (f. 234a) i Rim. 11:2 (f. 235d), dok u Giljferdingovom apostolu br. 14 na tim mjestima nema takve napomene. U Hvalovom zborniku uz stihove Judine poslanice 1:9 i 1:14 (f. 213b) nalaze se još dvije reference, na Mojsijev i na Enohov apokrif (таннѣи монѣсѣва и таннѣи еноховѣи).

²⁴ O citatu iz Ilijine apokalipse u 1. Kor. 2:9 v. Barnes 1852, 51, a detaljno o tumačenju tog stiha v. Hartog 2016.

²⁵ Riječ je o stihu "Nego kao što je pisano: što oko ne vidje, i uho ne ču, i u srce čovjeku ne dođe, ono ugotovi Bog onima, koji ga ljube", koji se oslanja na "Otkako je vijeka ne ču se, niti se ušima dozna, niti oko vidje Boga osim tebe da bi tako učinio onima koji ga čekaju". Zanimljivo je da se ovaj stih citira u slavenskoj verziji Romana o Aleksandru Velikom, baš na mjestu gdje Aleksandar svjedoči jednog, nevidljivog Boga: прорѣкъ реуе емѣ бога еѣѣи вѣнѣмоу нже небо и землѣи сѣзда вѣдѣи и не вѣдѣи ѣгоже ѡко не вѣдѣи нѣ хѣо не слнѣи нѣи вѣ срѣца ѡловнѣи вѣзнѣи (Berlinska Aleksandrida f. 43b–44a, Van den Berk 1970, 203–204). Tj. Prorok reče: "Boga jednoga vjerujemo, koji nebo i zemlju sazda, vidljivo i nevidljivo, kojega oko ne vidje, ni uho ne ču, ni u srce čovječije ne ude."

²⁶ Ovaj zbornik sadrži ukupno 114 takvih referenci na marginama, od kojih se 80 nalazi uz tekst Pavlovih poslanica (v. Nakaš 2020). Raspored je gotovo potpuno jednak i u druga dva primjerka, naime u Hvalovom zborniku i u Giljferdingovom apostolu br. 14.

Djela ^{13:21} н ѿ тѣлѣ проснше цѣра н дасть нмѣ бѣ саѣла сѣна кнсова мѣжа ѿ колѣнна венѣмннова лѣтъ ·м·. 1. Samuel ^{9:1} A bješe jedan čovjek od plemena Venijaminova, kojemu ime bješe Kis, sin Avila, sina Serora, sina Vehorata, sina Afije, sina jednoga čovjeka od plemena Venijaminova, hrabar junak. (Hval. i Gilj. nemaju referencu, a Mlet. umjesto na 1. Samuel referira na 1. Kraljevima).

Djela ^{13:47} тако бо заповѣда намѣ гѣ ·:· положнхъ те въ свѣтъ ѣзнкомѣ бѣти тебѣ въ спсѣненне до послѣдннхъ землѣ. Isaija ^{49:6} I reče mi: malo je da mi budeš sluga da se podigne pleme Jakovljevo i da se vrati ostatak Izrailjev, nego te učinih vidjelom narodima da budeš moje spasenje do krajeva zemaljskih.

1. Petr. ^{1:16} зане пишеть стѣн бѣдѣнте зане азъ стѣ есамъ. Levitski zakonik ^{19:2} Kaži svemu zboru sinova Izrailjevih, i reci im: budite sveti, jer sam ja svet, Gospod Bog vaš. (U Mlet. referenca na Isaiju, dok Gilj. ima referencu na Levitski zakonik.)

1. Petr. ^{1:24} зане всака плѣтъ ѣко трава н всака сѣлава ѣлвѣска ѣко цвѣтъ травнн ѣсѣше н трава н цвѣтъ еѣ ѿпаде а гѣлѣ гѣлѣ прѣбнваетъ въ вѣкн. Isaija ^{40:6} Glas govori: Viči. I reče: Šta da vičem? Da je svako tijelo trava i sve dobro njegovo kao cvijet poljski. (Samo u Hval.)

1. Petr. ^{5:5} такоже же юнне повнннте се старѣцемъ всѣ же се себѣ повннѣюще се смнренне стежнѣ зане бѣ грѣднмѣ протнвнѣ се смнреннмѣ же даеть блгодѣтъ. Mudre izreke ^{3:34} Jer potsmjevačima on se potsmijeva, a krotkima daje milost. (Samo u Hval.)

1. Petr. ^{2:22} лѣунше се нмѣ нстннѣ прѣтъа псѣ възрацае на свое блювотннн н свнннѣ нзмнвѣшн се въ калн тнменнѣ своего. Mudre izreke ^{26:11} Kao što se pas povraća na svoju bljuvotinu, tako bezumni ponavlja svoje bezumlje. (Samo u Hval.)

Jud. ^{1:9} а мнханѣ арьханѣлѣ егѣ сѣ непрѣзньо расѣжае се гѣлаше ѿ монсѣвн тѣлесн не смѣ навестн сѣда хѣлѣна на рѣ да запрѣтнѣ тебѣ гѣ. Tajna Mojsijeva (samo u Hval.).

Jud. ^{1:14} прорѣцѣова же н ѿ снхъ седѣмн ѿ адама енохъ гѣе се прѣдѣтъ гѣ сѣ тѣмою анѣлѣ стѣнхъ свонхъ. Tajna Enohova (samo u Hval.).

Rim. ^{1:17} правда бо бѣжѣ въ немѣ ѣвлаеть се ѿ вѣрн въ вѣрѣ ·:· ѣкоже ѣе пнсано ·:· а праведннкѣ ѿ вѣрн жнвѣ бѣдетъ. Avakum ^{2:4} Gle, ko se ponosi, njegova duša nije prava u njemu; a pravednik će od vjere svoje živ biti.

Rim. ^{2:24} нме бо бѣжѣ васѣ радн хѣлѣнѣ се въ ѣзнцнхъ ·:· ѣкоже пнсано. Isaija ^{52:5} A sada što ću ti? veli Gospod; jer je narod moj zaboravljen ni za što; koji vladaju njim, cvijele ga, veli Gospod, i jednako svaki dan huli se na ime moje.

Rim. ^{3:13} гробѣ ѿвѣрѣтъ грѣтанн нхѣ ѣзнкн свонмн лѣщахѣ се ѣдѣ аспндѣнѣ подѣ ѣстнама нхѣ. Psalam ^{5:9} ѣко нѣстъ въ оустѣхѣ нхѣ нстѣннѣ срдѣце нхѣ соуетно ѣстъ гробѣ отвѣрѣтъ грѣтаннѣ нхѣ ѣзнкѣ свонмѣ лащахѣ се.

Rim. ^{3:14} нхѣже ѣста клеветѣнѣ н гѣлѣва плѣна сѣтъ. Psalam ^{10:7} емоужѣ клетѣвъ оуста его плѣна соут горѣсть н ластѣ подѣ ѣзнкомѣ его троудѣ н болѣзанѣ. Psalam ^{140:3} поострнше ѣзнкѣ свон ѣко змѣѣ, ѣдѣ аспндѣнѣ подѣ оустнама нхѣ. (Gilj. referira na Psalam 140, Mlet. na Psalam 10.)

Rim. ^{3:15–17} скорн ногн нхѣ пролѣтн крѣвь ¹⁶ сѣкрѣшенне н страсть на пѣтехѣ нхѣ ¹⁷ н пѣтн мнрѣна не разѣмнше. Isaija ^{59:7–8} Noge im trče na zlo i brze su na proljevanje krvi prave; misli su njihove bezakonje; na putovima je njihovijem pustoš i rasap. Puta mirnoga ne znaju, i na putovima njihovijem nema pravde; načinili su sebi krive staze; ko god ide po njima, ne zna za mir. (U Mlet. referenca na Isaiju, u Gilj. i Hval. na Postanak.)

Rim. ^{3:18} ннстѣ бо страха бѣжѣ прѣдѣ шунма нхѣ. Psalam ^{36:1} реуе законпрѣстоупннкѣ да не сѣгрѣшаеть въ себѣ нѣстъ бо страха божѣ прѣдѣ оуѣма его.

Rim. ^{4:3} ѣто бо кннн гѣлѣтъ вѣрова же аврамѣ бѣнн н вѣмннн се емѣ въ правдѣ. Postanak ^{15:6} I povjerova Avram Bogu, a on mu primi to u pravdu.

Rim. ^{4:6} ѣкоже н даѣдѣ гѣлѣтъ блаженѣство ѣлвѣлѣ емѣже бѣ прнунтаеть правдѣ безѣ дѣлѣ. Psalam ^{44:7–8} не на лоукѣ бо мон оупваю н ороужѣе мое не сѣпасеть мене ⁸ сѣпасаль бо нѣ есѣ от стоуждающѣхѣ намѣ н ненавѣдѣще насѣ посрамѣлѣ есѣ. (Samo u Mlet.)

Rim. ^{4:17} ѣкоже ѣе пнсано ѣко ѿца многомѣ ѣзнкомѣ положнхѣ те премо емѣже вѣрова бѣ жнвѣщѣемѣ мрѣтвнѣ н нарнцающѣемѣ не сѣщаѣ ѣко сѣщаѣ. Postanak ^{17:5} Zato se više nećeš zvati Avram nego će ti ime biti Avraam, jer sam te učinio ocem mnogih naroda.

Rim. ^{4:18} нже безѣ ѣпваннѣ на ѣпванне вѣрова бѣтн емѣ ѿцѣ многомѣ ѣзнкомѣ по рѣномѣ ·:· такон бѣдетъ снме твое. Postanak ^{15:5} Pa ga izvede napo-lje i reče mu: Pogledaj na nebo i prebroj zvijezde, ako ih možeš prebrojiti. I reče mu: tako će ti biti sjeme tvoje.

Rim. ^{8:35} кто нн разѣлѣунѣ ѿ лѣѣве бѣжѣ скрѣбѣ лн нлн тѣга гонѣнне лн нлн гладѣ лн нагота нлѣ бѣда нлн маѣ. Iz tajni Ilijinih (samo u Mlet.).

Rim. ^{8:36} ѣкоже ѣе пнсано ѣко тебе радн ѣмрѣщѣвлѣнѣ есмѣ всѣ дѣлѣ вѣмннѣхомѣ се ѣко ѿвѣе на заколенне. Psalam ^{44:23} ѣко тебе радѣ оумрѣщѣлаемѣ есамѣ всѣ дѣлѣ вѣмннѣхомѣ се ѣко овѣе на заколенне.

Rim. ^{9:9} ѡбЫТОВАННЮ БО СЛОВЕСА НА СЕ ВРѢМЕ ПРѢДѸ
·:· Н БУДЕТЬ САРЬРЬ СѢ. Postanak ^{18:10} A jedan izme-
đu njih reče: do godine u ovo doba opet ću doći k
tebi, a Sara će žena tvoja imati sina. A Sara slušaše
na vratima od šatora iza njega.

Rim. ^{9:12} НЕ Ѡ ДѢЛЪ НА Ѡ ПРИЗНАЮЩАГО Р҃Е СЕ ЕН
ѢКО БОЛН ПОРАБОТАЕТЬ МАНЫШЕМОУ ·:· Postanak ^{25:23}
A Gospod joj reče: Dva su plemena u utrobi tvojoj,
i dva će naroda izaći iz tebe; i jedan će narod biti
jači od drugoga naroda, i veći će služiti manjemu.

Rim. ^{9:13-14} ѢКОЖЕ ІЕ ПНСАНО НѢКОВА ВЪЗЛ҃БНХЪ А
НСАВА ВЪЗНЕНАВДѢХЪ · ^{9:14} УТО УБО РѢМЬ ЕДА НЕПРАВДА
Ѡ БА ДА НЕ БУДЕТЬ. Malahija ^{1:2-3} Ljubim vas, veli
Gospod; a vi govorite: u čem nas ljubiš? Ne bješe
li Isav brat Jakovu? govori Gospod; ali Jakova lju-
bih. A na Isava mrzih; zato gore njegove opustih i
našljedstvo njegovo dadoh zmajevima iz pustinje.
(Mlet. postavlja referencu za stih broj 13, a Giljif.
za 14.)

Rim. ^{9:15} МОИСТН БО ГЛ҃ЕТЬ ПОМНЛ҃Ю ЕГОЖЕ АЩЕ
ПОМНЛ҃Ю Н УЩЕДР҃Л ЕГОЖЕ АЩЕ УЩЕДР҃Л. Izlazak ^{33:19}
A Gospod mu reče: učiniću da prođe sve dobro
moje ispred tebe, i povikaću po imenu: Gospod
pred tobom. Smilovaću se kome se smilujem, i
požaliću koga požalim.

Rim. ^{9:25} ѢКОЖЕ Н«Е»СЕ«Н» ГЛ҃ЕТЬ НАРЕК҃У НЕ Л҃ДН МОЕ
Л҃ДН МОЕ Н НЕВЪЗЛ҃БЛЕННЕ ВЪЗЛ҃БЛЕННЕ. Jesej ^{2:23} I
posijaću je sebi na zemlji, i smilovaću se na Loru-
hamu, i reći ću Loamiji: ti si moj narod, i on će
reći: Bože moj! (U Hval. несен, u Giljif. na margini
носн, а u stihu неѢн.)

Rim. ^{9:27} НСАНѢ ЖЕ ВПНЕТЬ Ѡ НЗВЛѢ АЩЕ ІЕ УНСЛО
СНОВѢ НЗЛѢВѢ ѢКО ПНСАКѢ МОРЬСКНН ѠСТАНАКѢ СП҃СЕТЬ
СЕ. Isaija ^{10:22} Jer ako bude naroda tvojega, Izrailju,
kao pijeska morskoga, ostatak će se njegov obrати-
ти. Pogibao je određena, različie se pravda.

Rim. ^{9:29} И ѢКОЖЕ ПРѢР҃УЕ АЩЕ НЕ БН ГѢ САВѢТЬ
ѠСТАВНЛѢ НАМѢ СѢМЕНЕ ѢКО СОДОМЛАНЕ УПДОБНН
СЕ БНХОМѢ Н ѢКО ГОМОРАНЕМѢ УПДОБНН СЕ БНХОМѢ.
Isaija ^{1:9} Da nam Gospod nad vojskama nije osta-
vio malo ostatka, bili bismo kao Sodom, izjedna-
čili bismo se s Gomorom.

Rim. ^{9:33} ѢКОЖЕ ІЕ ПНСАНО ·:· СЕ ПОЛАГАЮ ВЪ СНѠНН
КАМЕНЬ ПР҃ЫТНКАННЮ Н СКРѢЖАЛѢ СКАНѢДАЛѢ Н ВСАКѢ
ВѢР҃УЕ ВЪ НѢ НЕ ПОСТНДѢТЬ СЕ. Isaija ^{8:14} I biće vam
svetinja, a kamen za spoticanje i stijena za sabla-
zan objema domovima Izrailjevijem, zamka i mre-
ža stanovnicima Jerusalimskim.

Rim. ^{10:5} МОИСТН БО ПИШЕТЬ ПРАВД҃У ѢЖЕ Ѡ ЗАКОНА
ѢКО СЪТВОРНВН Ъ УЛ҃ВКѢ ЖНВѢ БУДЕТЬ ВЪ ННХЪ. Ezekiel
^{20:11} I dadoh im uredbe svoje, i objavih im zakone
svoje, koje ko врши жив će biti kroz njih. (Mlet. ima
dvostruku referencu: na proroka Ezekielu i na Po-
novljeni zakon, a Hval. je bez reference.) Ponov-

ljeni zakon ^{4:1} A sada, Izrailju, čuj uredbe moje i
zakone, koje vas učim da tvorite, da biste poživjeli
i ušli u zemlju koju vam daje Gospod Bog otaca
vaših i da biste je naslijedili.

Rim. ^{10:6} а правда ѢЖЕ Ѡ ВѢРН ТАКОН ГЛ҃ЕТЬ НЕ Р҃ЦН ВѢ
СР҃ЦН СВОЕМѢ КТО ВЪЗНДЕТЬ НА НБО СѢР҃Б҃УХЪ Х҃А СВЕСТИ.
Ponovljeni zakon ^{30:12} Nije na nebu, da rečeš: ko će
nam se popeti na nebo da nam je skine i kaže nam
je, da bismo je tvorili?

Rim. ^{10:8} НА УТО ГЛ҃АТЬ КННГН БЛНЗѢ ТН ГЛ҃Ъ ІЕ ВѢ УСТНХЪ
ТВОИХЪ Н ВѢ СР҃ЦН ТВОЕМѢ СѢР҃Б҃УХЪ ГЛ҃Ъ ВѢР҃Ы НЖЕ
ПРОПОВДАЕМѢ. Ponovljeni zakon ^{30:14} Nego ti je vrlo
blizu ova riječ, u ustima tvojima i u srcu tvojem,
da bi je tvorio.

Rim. ^{10:11} ГЛ҃АТЬ БО КННГН ВСАКН ВѢР҃УЕН НА НѢ НЕ
ПОСТНДНТЬ СЕ. Isaija ^{28:16} Zato ovako veli Gospod
Gospod: Evo, ja меćем u Sionu kamen, kamen
izabran, kamen od ugla, skupocjen, temelj tvrd;
ko vjeruje neće se plašiti.

Rim. ^{10:13} ВСАКѢ БО НЖЕ АЩЕ ПРИЗОВЕТЬ НМЕ Г҃НЕ
СП҃СЕТЬ СЕ. Joilo ^{2:32} I svaki koji prizove ime Gos-
podnje spašće se; jer će na gori Sionu i u Jerusa-
limu biti spasenje, kao što je rekao Gospod, i u
ostatku koji pozove Gospod.

Rim. ^{10:15} КАКО ЖЕ ПРОПОВДЕТЬ АЩЕ НЕ ПОСЛАИИ
БУД҃АТЬ ·:· ѢКОЖЕ ІЕ ПНСАНО ѢКО КРАСНН ПОГН
БЛ҃ГОВѢСТВ҃ЮЩНХЪ МНРѢ Х҃ВѢ БЛ҃ГАѢ. Naum ^{1:15} Eto,
na gorama noge onoga koji nosi dobre glase, koji
oglašuje mir. Praznuj, Juda, svoje praznike, ispu-
njaj zavjete svoje, jer zlikovac neće više prolaziti
po tebi; sasvijem se zatro.

Rim. ^{10:16} НА НЕ ВСН ПОСЛ҃ХШАШЕ ЕВН҃АЛНѢ НСАНѢ БО
ГЛ҃ЕТЬ ГН КТО ВѢР҃ОВА СЛ҃Х҃У НАШЕМ҃У. Isaija ^{53:1} Ko vje-
rova propovijedanju našem, i mišica Gospodnja
kome se otkri?

Rim. ^{10:18} НА ГЛ҃У ЕДА НЕ СЛНШАШЕ СЕГО РАДН УБО
ВѢ ВС҃У ЗЕМЛ҃У НЗНД҃У ПРОВЕЩАННѢ НХЪ Н ВѢ КОНЦЕ
ВЪСЕЛЕНЕ ГЛ҃Н НХЪ. Psalam ^{19:4} Н ВѢ ВСОУ ЗЕМЛОУ
НЗЫДОУТЬ ПРОВЕЩАННѢ НХЪ Н ВѢ КОНАЦѢ ВЪСЕЛЕННѢ
ГЛАГОЛѢ НХЪ ВѢ СЛ҃ВНЦѢ ПОЛОЖОУ СЕЛО ЕГО.

Rim. ^{11:2} НЕ ѠРННЛ БѢ Л҃ДН СВОИХЪ ЕЖЕ ПРѢЖЕ РАЗ҃УМЫ
·:· Ѡ НЛНН УТО ГЛ҃АТЬ КННГН ѢКО ПРИПОВДАЕТЬ БВН НА
НЗ҃А ГЛ҃Е. Ilijina tajna (samo u Mlet.).

Rim. ^{11:4} НА УТО ГЛ҃ЕТЬ ЕМ҃У ѠВЕЩАННЕ ѠСТАВНХЪ
СЕБН ·:· ТНС҃УЩѢ МЛ҃ЖН НЖЕ НЕ ПОКЛОННШЕ КОЛННН
ВАЛАМОВН. 1. Kraljevima ^{19:18} Ali sam ostavio u
Izrailju sedam tisuća, koji nijedan ne saviše kolje-
na pred Valom, niti ga ustima svojim cjelivaše.

Rim. ^{11:26} И ТАКО ВСАКѢ НЗЛ҃ТННѢ СП҃СЕТЬ СЕ (Л҃Е НСАН
Ѣ) ѢКОЖЕ ІЕ ПНСАНО ПРИДЕТЬ Ѡ СНОНА НЗБАВЛЕННЕ Н
ѠВРАТНТЬ НЕУСТНѢ Ѡ НѢКОВА. Isaija ^{59:20} I doći će iz-
bavitelj u Sion i k onima od Jakova koji se obraćaju
od grijeha, veli Gospod.

Rim. 11:34 кто ѹбо разѹмн ѹмъ г҃нь нлн кто свѣтъннкъ емѹ б҃н. Isaija 40:13 Ko je upravljao duh Gospodnji? ili mu bio savjetnik i naučio ga?

Rim. 12:19 не себе мащающе възлѣбленн не дадѣте мнста гнѣвѹ ∷ пнсано бо ꙗко мѣн масть азъ въздамъ глеть г҃ь. Ponovljeni zakon 32:35 Moja je osveta i plata, u svoje vrijeme poružnuće noga njihova, jer je blizu dan propasti njihove, i ide brzo što će ih zadesiti. (U Mlet. u drugom dijelu stiha referenca na Ponovljeni zakon, a u Giljf. u prvom dijelu bilježi паѣѹ :мв.)

Rim. 12:20 аще ѹбо аоуеъ врьгъ твон ѹхлѣблан аще лн жежѣтъ напаѣн се бо творе ѹг҃лн огно съберешн на глѣн его. Mudre izreke 25:21 Ako je gladan ne navidnik tvoj, nahrani ga hljeba, i ako je žedan napoj ga vode. (U Mlet. нечѣтка oznaka *ot Pr[itač Solomunj]*, dok u Giljf. referenca na Ponovljeni zakon.)

Rim. 13:9а еже бо не прѣлѣбн сътворншн не ѹбнешн не ѹкрадешн не лѣже послѹшствѹешн не похоуешн н ѣже нна заповѣь въ словесн семь съврѣшаеъ се. Izlazak 20:13–17 не сътворншн прѣлѣбн не ѹбнешн не ѹкрадешн н не лѣжн послѹшствѹешн на нскрѣнаго своего лѣжемъ послѹшствѹемъ не похоуешн женн нскрѣнаго своего нн селѹ его нн рабѹ его нн воловн его нн ѡслѹ его нн елнко нмать нскрѣнн твоѹ.²⁷

Rim. 13:9b възлѣбншн нскрѣнаго своего ѣко самъ себе. Levitski zakonik 19:18 Ne budi osvetljiv, i ne nosi srdnje na sinove naroda svojega; nego ljubi bližnjega svojega kao sebe samoga; ja sam Gospod.

Rim. 14:11 пнсано бо ꙗко жнвѹ азъ глеть г҃ь ѣко мнѣ поклоннть се всако колѣно н всакы езнкъ нсповнть се б҃вн. Isaija 49:18 Sobom se zakleh; izide iz usta mojih riječ pravedna, i neće se poreći, da će im se pokloniti svako koljeno, i zaklinjati se svaki jezik.

Rim. 15:3 нбо х҃ъ не себн ѹгодн поношеннѣ поносецнхъ тебн напаѣѹ на ме. Psalam 69:9 ѣко жалость домоу твоего снѣсть ме н поношеннѣ поносецнхъ нападоше на ме.

Rim. 15:21 на ѣкоже ꙗко пнсано вѣнрадетъ тн нмѣже не възвѣстн се ѡ немъ нже не слншаше разѹмнютъ. Isaija 52:15 Tako će opet udiviti mnoge narode, carevi će pred njim zatisnuti usta svoja, jer će vidjeti što im nije kazivano i razumjeće što nijesu slušali.

1. Kor. 1:19 пнсано бо ꙗко погѹблѹ прѣмѹдрость прѣмѹдрнхъ н разѹмъ разѹмннхъ ѡврьгѹ. Isaija 29:14 Zato ću evo još raditi čudesno s tijem narodom,

čudesno i divno, i mudrost mudrijeh njegovijeh poginuće i razuma razumnijeh nestaje.

1. Kor. 1:31 да ѣкоже ꙗко пнсано хвален се ѡ г҃н да хвалнтъ се. Jeremija 4:2 I klećeš se istinito, vjerno i pravo: tako da je živ Gospod. I narodi će se blagosiljati njim, i njim će se hvaliti. (Mlet. i Giljf. dodaju i referencu na Prvu knjigu kraljeva.)

1. Kor. 2:16 кто бо разѹмн ѹмъ г҃нь нже наставнтъ н мн же ѹмъ х҃въ нмамъ. Isaija 40:13 Ko je upravljao duh Gospodnji? ili mu bio savjetnik i naučio ga?

1. Kor. 3:19 прѣмѹдрость бо мнра сего вѣнство ѡ бѣ ꙗко пнсано бо ꙗко хлѣпаен прѣмѹдрне въ коварьствнхъ. Јов 5:13 Koji hvata mudre u njihovu lukavstvu, i namjeru opakih obara.

1. Kor. 3:20 и пакн г҃ь разѹмнваетъ помншеннѣ ѹлѣвѣскаѣ ѣко сѣтъ сѣетьнаѣ. Psalam 94:11 господъ свѣсть помншеннѣ ѹловѣвѣска ѣко соуъ соуѣтна.

1. Kor. 6:16 нлн не вѣсте ѣко прнлнплаен се лѣбодѣнцн еднно тѣло ꙗко вѣдетъ бо рѣ ѡба въ плѣтъ едннѹ. Postanak 2:24 Za to će ostaviti čovjek oca svojega i mater svoju, i prilijepiće se k ženi svojoj, i biće dvoje jedno tijelo.

1. Kor. 9:9 въ монснѡвн бо законн пнсано ꙗко не ѡбрѣцешн вола врьхѹща еда ѡ волохъ раднтъ б҃ь. Ponovljeni zakon 25:4 Nemoj zavezati usta volu kad vrše.

1. Kor. 10:7 нн ндолотрѣвннцн бѣванте ѣкоже етерн нхъ ѣкоже ꙗко пнсано снѣѹ лѣдѣ ѣстн н пнтн н вѣсташе нгратн. Izlazak 32:6 I sutradan ustavši rano prinesoš žrtve paljenice i žrtve zahvalne; i posjeda narod, te jedoš i piše, a poslije ustaše da se igraju.

1. Kor. 14:21 въ законн ꙗко пнсано нноезнѹнннкн ѹстнамн нннмн възг҃лѹтъ лѣдемъ смѣ н такон не послѹшають мене глеть г҃ь. Isaija 28:11–12 Zato će nerazumljivom besjedom i tuđim jezikom govoriti tome narodu; jer im reče: ovo je počinak, ostavite umorna da počine; ovo je odmor; ali ne htješe poslušati.

1. Kor. 15:25 пдобаетъ бо емѹ црствѡватн дондѣже положнтъ все врагн его подѣножню ногама свонма. Psalam 110:1 реуе господъ господаевы моемоу: сѣдѹ о десноую мене, дондѣже подѣложоу врагы твое подѣножне ногама твоима.

1. Kor. 15:54 егѡ же нстѣное се ѡблѹеъ се въ ненстѣное н смрѣтное се ѡблѹеъ се въ несмрѣтное тогѡ събѣдетъ се слово напнсаное пожрѣта б҃н смрѣтъ повндою. Isaija 25:8 Uništiće smrt zauvijek, i utrće Gospod Gospod suze sa svakoga lica, i sramotu naroda svojega ukinuće sa sve zemlje; jer Gospod reče. (U Giljf. referenca na Isaiju, a u Mlet. na Jeseja.)

²⁷ Iz Dekaloga Mletačkog zbornika (f. 144c), gdje je također redosljed zapovijedi Izl. 20:14 па Izl. 20:13, kao u Rim. 13:9.

2. Кор. ^{4:6} ꙗко бѣ рекн нс тымн свѣтѹ вснѣтн нже вснѣт вь срѣнхъ нашнхъ кь просвѣщеню разѹмѹ слѣвн бжне ѡ лнцн нсѣвн. Isaija ^{9:1} Ali neće se opako zamračiti pritiješnja zemlja kao prije kad se dotače zemlje Zavulonove i zemlje Neftalimove, ili kao poslije kad dosađivaše na putu k moru s one strane Jordana Galileji neznabožackoj.

2. Кор. ^{4:13} нмѹще же тажѣ дхъ вѣрн по пнсанню его ·:· вѣровахъ тнмъ же н възглахъ н мн вѣрѹемъ тнмъ же н глѣмъ. Psalam ^{116:10} вѣровахъ тымъ же н възглаголахъ: азъ же смѣрихъ се.

2. Кор. ^{8:15} нже многого не ѹмножнѣ нже малаго не ѹмалнѣ. Izlazak ^{16:18} Pa mjeriše na gomor, i ne dođe više onom koji nakupi mnogo, niti manje onom koji nakupi malo, nego svaki nakupi koliko mu je trebalo da jede. (U Giljf. referenca na Isaiju.)

2. Кор. ^{8:21} прѣжѣ прнмншлающе добраѣ не таюню прѣдъ гдѣмъ нъ н прѣдъ ѹлвкн. Mudre izreke ^{3:4} Те ćeš naći milost i dobru misao pred Bogom i pred ljudima.

2. Кор. ^{9:7-8} и кождо ꙗкоже нзволннне нмать срѣемъ не ѡ скрѣбн нн ѡ бндн ·:· тнхъ бо датела лѣбнтъ бѣ ⁸ сильнѣ же бѣ всакѹ блгодѣтъ нзобнловатн вь всь да ѡ семь всегѣ всакѹ доволь нмѹще нзбнтѹѣствѹете вь всако дѣло блго. Mudre izreke ^{11:25} Podašna ruka biva bogatija, i ko napaja, sam će biti napojen. (Samo u Mlet. referenca na Mudre izreke; Hval. za stih 2. Кор. ^{9:8} ima referencu na Isaiju, Giljf. je bez reference.)

2. Кор. ^{9:9} ꙗкоже ꙗко пнсано растоун н дасть ѹбогнмъ правда его прѣбнваетъ вь вѣкн. Psalam ^{112:3} слава н богатство вь домоу его н правда его прѣбнваетъ вь вѣкы вѣка.

2. Кор. ^{10:17} хвален же се ѡ гн да хвалнѣ се. Jeremija ^{9:24} Nego ko se hvali, neka se hvali tijem što razumije i poznaje mene da sam ja Gospod koji činim milost i sud i pravdu na zemlji, jer mi je to milo, govori Gospod.

2. Кор. ^{13:1} се третнцею се гредѹ кь вамъ вь ѹстнхъ двою нлѣ трѣхъ свдѣтель станетъ всакъ глѣ. Ponovljeni zakon ^{19:15} Neka ne ustaje jedan svjedok na čovjeka ni za kako zlo i ni za kakav grijeh između svijeh grijeha koji se čine, nego na riječima dva ili tri svjedoka da ostaje stvar.

Gal. ^{3:6} ꙗкоже аврамъ вѣрова бѣвн н вѣмннн се емѹ вь правдѹ. Postanak ^{15:6} I povjerova Avram Bogu, a on mu primi to u pravdu.

Gal. ^{3:8} прѣжѣ же вдѣвшѣ кннгн ꙗко ѡ вѣрн езнкн ѡправдаетъ бѣ прѣжѣ блговѣствовашѣ аврамовн ꙗко блгсавѣтъ се ѡ тебн всн езнцн. Postanak ^{18:18} Abraham treba postati jedan narod velik i moćan u kojem će biti blagoslovljeni svi narodi zemaljski.

Gal. ^{3:10} елнко бо ѡ дѣлѣ закона подѣ клетвѹю сѹтъ : пнсано бо ꙗко проклетъ всакн нже не прѣвѹдетъ вь вѣхъ пнсаннхъ вь кннгѹхъ законнхъ сѣтворнѣ. Ponovljeni zakon ^{27:26} Proklet da je koji ne bi ostao na riječima ovoga zakona, i tvorio ih. A sav narod neka reče: Amin.

Gal. ^{3:11} закономъ же ннктоже ѡправдѣтъ се ѡ ба ꙗко праведнн ѡ вѣрн жнвѣ бѹдетъ. Avakum ^{2:4} Gle, ko se ponosi, njegova duša nije prava u njemu; a pravednik će od vjere svoje živ biti.

Gal. ^{3:12} а законъ нѣстъ ѡ вѣрн : нъ створѣн ꙗ ѹлвкѹ жнвѣ боудетъ вь ннхъ. Ezekiel ^{20:11} I dadoh im uredbe svoje, i objavih im zakone svoje, koje ko vrši živ će biti kroz njih. (U Mlet. referenca na Ponovljeni zakon, usp. Rim. ^{10:5}.)

Gal. ^{3:13} хѣ нн нскѹпн ѡ клетвн закона бѣ вь законъ н клетва : пнсано бо ꙗко проклетъ всакн вѣсен на дрѣвн. Ponovljeni zakon ^{21:23} Neka ne prenoći tijelo njegovo na drvetu, nego ga isti dan pogrebi, jer je proklet pred Bogom ko je obješen; zato ne skvrni zemlje koju ti Gospod Bog tvoj daje u našljedstvo.

Gal. ^{4:22} пнсано бо ꙗко аврамъ двѣ сѣна нмѣ едннѣ ѡ рабн а дрѹгн ѡ свободнне. Postanak ^{16:15} I rodi Agara Avramu sina; i nadjede Avram sinu svojem, kojega mu rodi Agara, ime Ismailo. Postanak ^{21:2} Jer zatrudnje i rodi Sara Avramu sina u starosti njegovoju u isto vrijeme kad kaza Gospod.

Gal. ^{4:27} пнсано бо ꙗко вѣзвеселн се неплодн не ражаѹщнѣ растрѣнн възпнн не болнвшн ꙗко многа ѹеда пѣстн пѹе нежелн нмѹщнѣ мѹжа. Isaija ^{54:1} Veseli se, nerotkinjo koja ne rađaš, zapjevaj i poklikni ti, koja ne trpiš muka od porođaja, jer pusta ima više djece nego li ona koja ima muža, veli Gospod.

Gal. ^{4:30} на ѹто кннгн глѹтъ нжелн рабѹ н сѣа ен не можетъ бо наслѣдоватн сѣн рабннннѣ сѣ сѣномъ свободннмъ. Postanak ^{21:10} Pa reče Avramu: Otjeraј ovu robinju sa sinom njezinijem, jer sin ove robinje neće biti našljednik s mojim sinom, s Isakom.

Gal. ^{5:14} всь бо законъ вь еднномъ словесн конѹѹаваетъ се възлѣбншн нскрѣнаго ꙗко самъ себе. Levitski zakonik ^{19:18} Ne budi osvetljiv, i ne nosi srdnje na sinove naroda svojega; nego ljubi bližnjega svojega kao sebe samoga; ja sam Gospod.

Efež. ^{2:17} прншдѣ блговѣстнтѣ мнрѣ вамъ дальннмъ н мнрѣ вамъ блнжннмъ. Isaija ^{57:19} Ja stvaram plod usnama: mir, mir onomu ko je daleko i ko je blizu, veli Gospod, i iscijeliću ga.

Efež. ^{4:8} тѣмъ же глѣтъ вѣсѣшлѣ есн на вѣсотѹ плѣннлѣ есн плннѣ прнелѣ есн даѣннѣ вь ѹлвѣнхъ.

Psalam ^{68:18} вышаль еси въ светнмъ на вѣсотоу плѣннѣ еси плѣнъ, прнелъ еси дѣланнѣ въ ювѣцѣхъ нбо протнвѣща се въселѣтъ господь богъ.

Efež. ^{4:26} гнѣванте се а не сѣгрѣшанте слѣнце да не заходѣтъ въ гнѣвн вашемъ. Psalam ^{4:4} гнѣванте се а не сѣгрѣшанте нже глаголете въ срѣцѣхъ вашихъ н на ложѣхъ вашихъ оумѣлите се.

Efež. ^{5:14} тѣмъ же глѣть вѣстанн спен н въскрѣснн ѿ мрѣтвнхъ н ѡсвѣтнтъ те хъ. Jeremijina tajna.

Efež. ^{5:31} сего радн ѡставнтъ ѡвѣкъ ѡца своего н матеръ свою н прнлѣтъ се къ женн своен н вѣдѣта ѡба въ плѣть єдннѣ. Postanak ^{2:24} Za to će ostaviti čovjek oca svojega i mater svoju, i priljepiće se k ženi svojoj, i biće dvoje jedno tijelo.

Efež. ^{6:2} утн ѡца своего н матеръ еже іе заповѣдъ прѣваѣ да ѡбнтованъ. Ponovljeni zakon ^{5:16} Poštuj oca svojega i mater svoju, kao što ti je zapovijedio Gospod Bog tvoj, da bi se produljili dani tvoji i da bi ti dobro bilo na zemlji, koju ti dade Gospod Bog tvoj.

Hebr. ^{1:5} комѣ бо когѣ рѣ ѿ анѣлъ снѣ мон еси тн азъ днѣсь роднхъ те н пакн азъ бѣдѣ емѣ въ ѡца н тѣ бѣдѣтъ мнѣ въ снѣ. Psalam ^{2:7} възвышае повелѣннѣе господнѣе господь рече къ мнѣ: сынъ мон еси тн азъ днѣсь роднхъ те. (U Hval. i Mlet. za drugi dio stiha referenca na 2. Kraljevima, ali to je vjerovatno greška umjesto 2. Samuel ^{7:14}.)

Hebr. ^{1:6} егѣ же пакн вѣводнтъ прѣвѣнѣца въ воуселенѣю : глѣть да поклонѣтъ се емѣ всн анѣлн бжн. Ponovljeni zakon ^{32:43} Kličite, o nebesa, s njime, obožavajte ga, sinovi Božji! Kličite, puci, s njegovim narodom, uznosite snagu njegovu, poslanici Jahvini. Jer će krv slugu svojih osvetiti, istom mjerom vratit' dušmanima, naplatit će od onih koji njega mrze, očistit' od grijeha zemlju svog naroda. (U Hval. referenca i na Psalam 141 i na Psalam 45.)

Rukopis Mletačkog zbornika prekida se na početku Poslanice Hebrejima, pa za ostale oznake korespondencija sa starozavjetnim tekstom ostaje faksimilno izdanje Hvalovog zbornika kao jedini izvor, jer Gilj. 14 nakon Hebr. ^{2:6} pa do kraja rukopisa odustaje od postavljanja referenci na margini.²⁸

Hebr. ^{1:10-11} въ науѣло тѣ гн зѣмѣ основа : н дѣла роукоу твою сѣтъ нѣса . ^{1:11} н та погннѣтъ : тѣ же прѣбывашн въ вѣкн : н вса ѣко рнза обѣтъшають : Psalam ^{102:26-28} въ науѣтакъ тѣ господѣтъ землоу основа н дѣла роукоу твоєю соутъ небеса ²⁷ та н погнѣнѣтъ тѣ же прнбываешн н всн ѣко рнза

обѣтъшають н ѣко однждоу съвѣшѣтъ ѣ н нзмѣнѣтъ се ²⁸ тн же нстн еси н лѣта твоѣ не сконѣуають се.

Hebr. ^{1:13} къ комоу же когѣ ѿ анѣлъ рече сѣдѣтъ о деснѣю мене донѣдѣже положоу врагѣ твоѣ подѣножнѣе ногама твоима. Psalam ^{110:1} (v. 1. Kor. ^{15:25}).

Hebr. ^{2:6} засѣвѣтельствова же къдѣстеръ глѣ : утѣ есть ѡвѣкъ ѣко помнншѣ лн снѣ ѡвѣскн . ѣко постѣшаешн его . Psalam ^{8:4} утѣ єсть ѡвѣкъ ѣко помнншѣ нлн сынъ ѡвѣвѣскѣ ѣко посыщаешѣ его (tako u Hval., a u Gilj. referenca na Psalam 3).

Hebr. ^{2:12} възвѣцоу нме твоѣ братнн моен н по срѣдѣ црѣкве въспоу те. Psalam ^{22:22} повѣмъ нме твоѣ братнн моен н по срѣдѣ црѣкве въспоу те.

Hebr. ^{2:13} н пакѣ се азъ н дѣтъ еже мѣ іе далъ бѣ н пакѣ азъ боу надѣ се на нѣ. Isaija ^{8:17-18} Čekaću dakle Gospoda, koji je sakrio lice svoje od doma Jakovljeva, i uzdaću se u nj. Evo ja i djeca koju mi je dao Gospod jesmo znak i čudo Izrailju od Gospoda nad vojskama, koji nastava na gori Sionu.

Hebr. ^{3:7} тѣмъ же ѣкоже глѣтъ дѣхъ сѣтъ данасѣ аще гласъ его оуслѣшѣте. Psalam ^{95:7} ѣко та єсть богъ нашъ н мѣ лоудѣе пастывнне его н овѣ роукѣ его. днѣсь аще гласъ его оуслѣшѣте.

Hebr. ^{3:14} прѣуѣснычн бо хѣу вѣхомъ аще оубо науѣтакъ ѡпостасѣ его до конѣца нзвѣстѣно ѡдрѣжнмъ. Ponovljeni zakon ^{1:35} Nijedan od ovoga roda zloga neće vidjeti ove dobre zemlje, za koju se zakleli da ću dati vašim ocima.

Hebr. ^{3:15} глѣтъ днѣсь аще глѣс его ѡслншѣте не ожѣстѣте срѣцѣ вашихъ ѣко бѣ прогнѣванъ. Psalam ^{95:7} (Hval pogrešno upućuje na Psalam 13; v. Hebr. ^{3:7}).

Hebr. ^{3:16} етерѣ бо слншавѣше прогнѣваше се нѣ не всн ншадѣше нзѣ еѣпѣта монсѣомъ. Izlazar ^{17:1} I podiže se iz pustinje Sina sav zbor sinova Izraijevih putem svojim po zapovjesti Gospodnjoj, i stadoše u oko u Rafidinu; a ondje ne bješe vode da narod pije.

Hebr. ^{4:2} нбо есамъ благовыстовованъ ѣкоже н онн на не пользова слово слоухѣ о нѣмъ не растворѣнѣмъ вѣроу слышавѣшихъ. Hval upućuje na Jeremiju.

Hebr. ^{4:3} ѣко клѣтъ се въ гнѣвѣ моємъ аще вѣнндоутъ въ поконѣ мое нжѣ дѣломъ ѿ сложенѣ мнрѣнаго бѣвшѣмъ. Psalam ^{95:11} ѣко клѣхъ се въ гнѣвѣ моємъ аще вѣнндоутъ въ покон мон.

Hebr. ^{4:4} рѣе бо къдѣ н о седмѣемъ тако н поутъ бѣ въ днѣ седмѣ ѿ всѣхъ дѣлѣ свонхъ. Postanak ^{2:2} I svrši Bog do sedmoga dana djela svoja, koja učini; i počinu u sedmi dan od svih djela svojih, koja učini.

²⁸ Zapravo, pisar Gilj. 14 još samo jednom obilježava tekst simbolom za citiranje uz Hebr. ^{8:8-12}, ali referencu na margini nije postavio.

Hebr. ^{5:5} тако н ꙗꙗ не себе прославы быти арьхыерѣѣ на главы кꙗ нѣмоу сꙗ мон есѣ ты азъ дꙗньсѣ родыхъ те. Psalam ^{2:7} (v. Hebr. ^{1:5}).

Hebr. ^{5:6} ꙗкоже нꙗды глѣть ты есѣ нерѣн въ вѣкы по уыноу мельхиснднковоу. Psalam ^{110:4} клеть се господь н не раскает се: ты есѣ нерен по уыноу мельхиснднковоу.

Hebr. ^{6:13} аврамоу же обытовавъ бѣ понеже нꙗедыннмь большымь нмѣаше клеты се клеть се собою глѣ. Postanak ^{22:16} I рече: Sobom se zakleh, veli Gospod: kad si tako učinio, i nijesi požalio sina svojega, jedinca svojega.

Hebr. ^{8:5b} выжѣ бо сета н створытъ вса по образоу показаноу ты на горѣ. Izlazak ^{25:40} I gledaj, te načini sve ovo po slici koja ti je pokazana na gori.

Hebr. ^{9:20} сѣ кровь завѣта нже заповѣда кꙗ вамъ бѣ. Izlazak ^{24:8} A Mojsije uze krv, i pokropi njom narod, i reče: Evo krv zavjeta, koji učini Gospod s vama za sve riječi ove.

Hebr. ^{10:5-6} тѣмъже въходен въ мѣрь глѣть жрътвы прѣношенѣю не васхоты тѣло же съвршыль мѣ есѣ. ^{10:6} олоукавтоматы н о грѣсы не вазыска. Psalam ^{40:7} жрътвы н прѣношенѣѣ не васхоты тѣло же съвршыль есѣ о мнѣ. всесъжыганыѣ н о грѣсы не вазыска.

Hebr. ^{10:16} по оныхъ дꙗнѣхъ глѣть глѣ дае законы мое на срѣцѣхъ н въ помышленѣхъ нхъ на пншоу е. Jeremija ^{31:31-33} (v. Hebr. ^{8:8-10}).

Hebr. ^{10:30} вѣмъ бо рекышаго мнѣ мѣсть азъ възѣмъ глѣть глѣ н пакы глѣть ꙗко соудытъ глѣ лоудѣмъ свонмъ ^{10:31} страшно выпасты въ роуцы бѣ жыва. Ponovljeni zakon ^{32:35} (v. Rim. ^{12:19}).

Hebr. ^{10:37} еше бо мало елнко гредеть прѣдетъ н не закаснѣтъ. Avakum ^{2:3} Jer će još biti utvara do određenoga vremena, i govoriće šta će biti do pošljedka i neće slagati; ako oklijeva, čekaj je, jer će zacijelo doći, i neće odocniti.

Hebr. ^{11:18-19} ꙗко о нсацѣ нареуѣтъ ты се сѣме ^{11:19} помыслѣвъ ꙗко нз мрътвыхъ въскрѣснѣтъ сѣланѣ бѣ нмъже въ прѣтѣѣ прѣнѣ. Postanak ^{21:12} Ali Bog reče Avramu: Nemoj da ti je krivo radi djeteta i radi robinje tvoje. Što ti je god kazala Sara, poslušaj; jer će ti se u Isaku sjeme prozvati.

Hebr. ^{12:15b} еда кто корень горесты вънспаръ прозѣбае пакость творытъ н тѣмъ оскврнѣтъ се мнозы. Ponovljeni zakon ^{29:18b} neka ne bude među vama korijena na kom bi rastao otrov ili pelen.

Hebr. ^{12:21} монѣсѣ бо рꙗе прѣстрашанѣ есамъ н трепетанѣ. Izlazak ^{19:16} A treći dan kad bi ujutru, gromovi zagrmješe i munje zasijevaše, i posta gust oblak na gori, i zatrubi truba veoma jako, da zadrhta sav narod koji bijaše u okolu.

Hebr. ^{12:26} нꙗты же обытова глѣ н еше еднною азъ потресоу: не таѣню землею на н нѣбомъ. Agej ^{2:6} Jer ovako veli Gospod nad vojskama: još jednom, do-malo, i ja ću potresti nebesa i zemlju i more i suhu zemlju.

Hebr. ^{13:56} та бо рꙗе не оставлоу тебе нꙗты же ѡстоуплоу ѡ тебе. Ponovljeni zakon ^{31:6b} jer Gospod Bog tvoj ide s tobom, neće odstupati od tebe, niti će te ostaviti.

Hebr. ^{13:6} ꙗко дръзꙗющымъ намъ глѣты глѣ помощныкы мнѣ не ѡбою се ꙗто створытъ мнѣ ѡловѣкы. (Hval. ima referencu na Psalam ¹¹⁰ umjesto na Psalam ^{118:6} господь мнѣ помощннкы н не оубою се ꙗто створытъ мнѣ ѡловѣкы).

1. Tim. ^{5:18} глꙗоты бо кнѣгы не обарѣтышы волоу врѣхоуца н достоѣнѣ дѣлатель мазды свое. Ponovljeni zakon ^{25:4} (v. 1. Kor. ^{9:9}).

2. Tim. ^{2:19} позна глѣ соꙗще его н да ѡстоꙗтъ ѡ неправды всакы нменоꙗ нме глѣ. Brojevi ^{16:5} Potom reče Koreju i svoj družini njegovoj govoreći: sutra će pokazati Gospod ko je njegov, i ko je svet, i koga je pustio k sebi, jer koga je izabrao onoga će pustiti k sebi.

Originalne oznake u tri srednjovjekovna bosanska rukopisa Apostola su: *Bitije* (Postanak),²⁹ *Carstvije* (Kraljevima), *Deuteronomij* (Ponovljeni zakon), *Pritče Solomonje* (Mudre izreke), *Isaija*, *Amos*, *Psalam*, *Čisla* (Brojevi), *Jeremija*, *Ambakuk* (Avakum), *Levdij / Levgiti* (Levitski zakonik), *Malahija*, *Ezekija*, *Ioilo* (Joilo), *Naum*, *Jov*, *Ijesej / Osija* (Jesej), *Anđej* (Agej).³⁰

Jedna zajednička greška triju primjeraka Apostola ima značaj za cijelu tradiciju priređivanja tog teksta u bosanskoj sakralnoj književnosti, jer govori o njihovom zajedničkom ishodištu, o istoj matici. Naime, i Hvalov i Mletački i Giljferdingov apostol bilježe uz stih Djela 7:49 referencu na proroka Ageja, umjesto na Isaiju 66:1. Vjerovatno je na ovom mjestu projiciran citat stihova Ageja 2:7–9, u kojem se pretskazuje gradnja novoga hrama i u kojem će se javiti Mesija, što je slika koja upućuje na slavu Jerusalima.

Starozavjetni korijen ima i predstava Višnjeg Jerusalima kao grada velikoga Cara (Mt. 5:35, prema Ps. 48:2), Božijega grada.³¹ Apostol Mletačkog zbornika izdvaja se od svih slavenskih

²⁹ Samo je u Gilj. 14 dva puta na listu f. 147 i jednom na listu 155b umjesto Bitije stavljena oznaka глѣ, tj. *Genesis*.

³⁰ Bosanski pisari su izmijenili grčki oblik imena Ἀγγαῖος u Anđej, analogijom prema fonetskoj adaptaciji riječi anđeo (grč. ἄγγελος).

³¹ Vidjeti Gill, *Exposition of the Entire Bible* Mt. 5:35.

primjeraka po jednoj izmjeni teksta koja pokazuje značaj koji ideja Višnjeg Jerusalima ima za krug kršćana u okviru kojeg on piše rukopis. Riječ je o varijaciji u stihu 2. Kor. 4:4 *въ ннхѣже бѣ въка сего ѡслѣпн разоумъ невѣрьнымъ не въснѣти нмъ свѣтъ ѡбнѣланъ слѣвн хѣвн еже ꙗко ѡбразъ бѣжн ѡ въшнемъ ерѣсламн* (Mlet., f. 257d), koji u Giljferdingovom apostolu br. 14 glasi: *въ ннхѣже бѣ въка сего ѡслѣпн разоумъ невѣрьнымъ : не въснѣти нмъ свѣтоу еванѣлню : славн хѣвн : еже естъ образъ бѣжн* : (Giljf. 14, f. 201b).

U prvoj i četvrtoj redakciji slavenskog apostola u stihu 2. Kor. 4:4 uz izraz koji opisuje Isusa kao sliku Boga (*ὁς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ θεοῦ*) pojavljuje se dodatak – *nevidljivoga*,³² koji je tu dospio pod utjecajem Poslanice Kološanima 1:15, zbog sličnosti konteksta ova dva stiha. Međutim, u Mletačkom zborniku u stihu 2. Kor. 4:4 nalazi se drukčiji dodatak – *koji je slika Boga u Višnjem Jerusalimu*.³³

Iz toga se može iščitati kako je za pisara Mletačkog zbornika izraz *slika Boga* zapravo obličje u kakvom će boraviti s ljudima svojim u Višnjem Jerusalimu, naime u obličju Hrista, koji je vidljiva slika nevidljivog Boga. Riječ je o predstavi ispunjenja evanđeoskog obećanja iz stiha Mt. 5:8, da će duša pravednika na onom svijetu izravno gledati Boga. Stvaranje ovakve predstave Višnjeg Jerusalima potaknuto je biblijskim citatima, naročito stihom Otkrovenja 21:3.³⁴ Vjerovatno je pod tim utiskom Hval ispisao zlatom bilješku *Jerusalim* na margini lista 252b ispred riječi stiha 2. Kor. 6:16 *мы бо есмь цр҃кн бѣ жнва : ꙗкоже бѣ реуе : ꙗко въселоу се въ не : н пондоу н боудоу нмъ въ бѣ : н ти бѣдоутъ мнѣ въ лоудн*. U tom se stihu evocira obećanje dano na više mjesta u Starom zavjetu, npr. Ezekiel 11:20, Zaharija 8:8 i 13:9, koje je u stihu Otkrovenja 21:3 dovedeno do sublimirane vizije raja.

To se potvrđuje i u poslanici Kološanima, u odlomku za koji Eutalijev aparat predviđa naslov – *о тварн съзѣннѣ хѣва : по сънѣтнѣ бжнѣ* (Kol.

1:15, Giljf. 241a, Mlet. 279d), a koji pisari i bilježe uz taj stih.³⁵ Time se potcrtava da stih Kol. 1:15 zapravo objašnjava kako je Hrist prva tvar, sazdana prije svih vjekova i da će u takvom obličju biti s pravednima poslije Božijeg suda.³⁶ Čini se važnim istaknuti da predstava Krista kao *slike Boga* za bosanske pisare ima specifično značenje, jer je oni vezuju uz predstavu Višnjeg Jerusalima, ustvari uz predstavu raja. U tom se kontekstu Višnji Jerusalem spominje i na stečku Petka krstijanina u Šćepan-Polju, naime kao mjesto gdje će Bog na Sudnjem danu sačuvati (*shraniti*) one koji su pravedni.³⁷ Jerusalem simbolizira raj i u glosi dva bosanska pisara kojom oni tumače parabolu o milosrdnom Samarićaninu.³⁸ Na jednom drugom mjestu u evanđeoskom tekstu glosator iznosi predstavu o nevidljivom Ocu.³⁹ Naime, u glosi uz u parabolu o razmetnom sinu (Lk. 15:11–32) pisar Srečkovićevog evanđelja bilježi da otac dvojice sinova simbolizira nevidljivog Oca (*Otѣць невидимѣ*).

Početak stiha 2. Kor 4:4, u koji je pisar Mlet. unio jedinstvenu izmjenu, dovodeći u vezu obličje Hrista s ispunjenjem predstave o Višnjem Jerusalimu, sadrži izraz “Bog svijeta ovog”. Predstava Krista u Višnjem Jerusalimu stoga je bila protuteža slici u kojoj grešnici na ovom svijetu gledaju “svoga Boga”, koji im je oslijepio oči i otvrdnuo srca prema svemu što nije od ovoga svijeta.

U zaključku treba još jednom istaknuti značaj dosad nezapažene činjenice da su pisari Giljf. 14, Hval. i Mlet. brižljivo bilježili reference na starozavjetni tekst uz stihove Novog zavjeta. Ova kolekcija primjera zapravo predstavlja potvrdu da i u rukopisima iz 14. stoljeća postoje svjedočanstva

³⁵ Pisar Mlet. upućuje na Prolog samo oznakom rednog broja naslova 7. uz stih Kol. 1:15 (280c), a Giljf. 14 ispisuje cijeli naslov na vodoravnoj margini lista na kojem je taj stih: 7. о тварн н о съзѣнн хѣвн по снѣтнѣ (243a).

³⁶ Staroslavenska riječ *сънѣтъ* pokriva značenje hebrejske *sinedrion*.

³⁷ Nakaš 2018b, 183.

³⁸ Nakaš 2018, 11–14.

³⁹ Ovakvu predstavu Boga pojašnjava Tatian Sirijski: “Naš Bog nema početka u vremenu. On sam je bez početka, i on sam je početak svih stvari. Bog je duh, ne prisutan u materiji, nego stvoritelj materijalnih duhova i pojava koje su u materiji. On je nevidljivi Otac i osjetilnih i nevidljivih stvari” (Poslanica Grcima 4 [a.d. 170.], str. 101). To je sasvim u skladu s tekstom koji se izražava u svečanom uvodu povelja bosanskog vladara: “Onaj koji u vlasti drži svu tvar”, tj. sve stvoreno [дрѣжен ѡбластью всѣхъ тварѣ] (18. 8. 1421).

³² Voskresenski 1908, 40–41.

³³ U hebrejskoj tradiciji Mesija je opisan kao “slika Boga”, v. Gill, *Exposition of the Bible*, 2. Kor. 4:4.

³⁴ U Mlet. stihovi su zabilježeni ovako: ^{21:2} н въѣхъ градъ сѣн ерѣсламъ ннзѣходѣшь с нѣсе ѡ бѣ ѡготованъ н ѡкрашенъ ꙗко невѣстѣ мѣжѣ своимъ ^{21:3} н слншахъ гл҃съ велѣн с нѣсе гл҃щъ се скннѣ бжнѣ съ ѡлвкн н веселѣть се съ нмъ н ти ѡднѣ его вѣдѣтъ. Nebeski Jerusalem spomenut je i u Poslanici Hebrejima 12:22 *нъ прнстоупнсте снѡнѣ горѣ : н градоу бѣ жнва : нерсѣмѣ нѣбснмъ : н позороу тѣмамъ аѣлѣ* (Giljf. 280b).

o tom da bosanski krstjani nisu odbacivali Stari zavjet. Ortografski znak za obilježavanje starozavjetnog citata u Divoševom evanđelju, kao i u Mletačkom zborniku, svjedočanstvo je pisarovog znanja o porijeklu teksta. Međutim, poznavanje starozavjetnog teksta nije bilo rezervirano samo za svećenike i pisare, jer su, u maniru predviđenom Eutalijeveg aparatom, pisari zapravo svim čitateljima davali upute na marginama, ukazujući na starozavjetno porijeklo teksta na relevantnim mjestima u stihovima iz Novog zavjeta. Takve marginalije imaju svoj puni smisao samo ako su čitateljima poznati sadržaji starozavjetnih knjiga na koje one referiraju.

Summary

Drawing Attention to Old Testament Elements in the Text of the New Testament in the Mediaeval Bosnian Literary Tradition

In this paper, the author questions certain assumptions of previous scholarship regarding the absence of old testament texts in the preserved mediaeval Bosnian manuscript corpus. Previously, scholars have stressed that the Psalter and the nine biblical hymns in Hval's Miscellany are only examples of an Old Testament book known to have belonged to the Krstjani of the Bosnian Church, the only other OT text being the Decalogue, which is found in both Hval's and the Venetian miscellanies. These facts have generally been used to support the thesis that the Bosnian Krstjani followed a heresy that rejected the Old Testament, a claim given expression more than once in the anti-heretical polemical literature of the time but which can hardly be considered objective, precisely because of its literary formalism.

Jaroslav Šidak summed up the discussion on this theme by positing that the Bosnian Krstjani's doctrine had evolved by the early 15th century so as to approximate official Christianity. He supported this thesis by noting that the two codices that date from that period, Hval's and the Venetian miscellanies, are the only ones to include OT contents in their choice of texts, as well as an illumination showing Moses surrounded by the names of three patriarchs, Abraham, Isaac, and Jacob.

The present author looks at other Bosnian manuscripts and particularly that of Apostolos no. 14 from the Gilferding Collection, an older manuscript dated to the 14th century, and two important ways in which they too show a closeness to the OT text: 1) the presence in the Apostolos manuscript and one other older codex, the Divoš gospels, of specially marked citations of the Old Testament text; and 2) OT reference marks in the Gilferding Apostolos, consistent with the Euthalian apparatus, inscribed carefully in the margins. These marginalia are common to this manuscript and to those of the Venetian and of Hval's miscellanies.

The paper's conclusion is that the scribe was consciously using these procedures to contextualise sacred themes within a Judeo-Christian context. The set of examples presented in the paper confirms the existence of evidence in 14th century manuscripts that the Bosnian Krstjani had not in fact rejected the Old Testament.

Bibliografija

- Barnes* 1852, Notes Explanatory and Practical on the First Epistle of Paul to the Corinthians, London 1852.
- Daničić, Đ. / Karadžić, V. S.* Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta. Dostupno na: <https://biblija.biblijagovori.hr/glava.php?gid=999&prijevod=sve>.
- Ellicott, C. J.* 1930, A Bible Commentary for English Readers, Volume VII, Acts to Galatians; Volume VIII, Ephesians to Revelation.
- Gill, J. / Garza, A.* 2016, Paul: A Rabbinic Source Commentary And Language Study Bible, Volume 6b (Ephesians-Philemon).
- Gill, J.* 1746–48, Exposition of the Entire Bible. Dostupno na: <https://web.archive.org/web/20001010153543/http://www.freegrace.net/gill/> i na: <https://archive.org/details/JohnGills-CommentaryOnTheBible>.
- Gilferdingov apostol br. 14*, bosanski tekst iz druge polovine 15. stoljeća, Ruska nacionalna biblioteka [Гильф. 14], Sankt Peterburg, faksimil dostupan na: <http://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyy-katalog?ab=9F2A6276-35B3-492D-B53C-B7D2AE4C3FE5>.
- Hartog, P.* 2016, 1. Corinthians 2:9 in the Apostolic Fathers, u: Bingham, D. J. / Jefford, C. N. (ur.) Intertextuality in the Second Century, Brill 2016.
- Jurić-Kappel, J.* 2019, Hrvatski glagoljaši i Crkva bosanska – “Čto eretiče glagoleši?” Brevijar Vida Omišljanina (1396 god.), u: Zbornik radova Drug-

- og bosanskohercegovačkog slavističkog kongresa, Slavistički komitet, Sarajevo 2019, 359–369.
- Kažunski, A.* 1896, *Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice, Ad fidem codicis Christinopolitani saeculo XII scripti*, Vindobonae 1896.
- Keel, O. / Strawn, B. A.* 2017, *Jerusalem and the One God: A Religious History*, Fortress Press, Minneapolis 2017.
- Kuna, H.* 1986, *Zbornik Hvala krstjanina*, faksimilno izdanje, transkripcija i komentar, sa saradnicima A. Nazor, N. Gošić, B. Grabar, V. Jerković, Svjetlost – ANUBiH, Sarajevo 1986.
- Kuna, H.* 1974, *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, knj. 1 (Srednjovjekovna književnost i hrvatska književna tradicija), Svjetlost, Sarajevo 1974.
- MacRobert, M. / Nakaš, L.* 2012, *Bosanski psaltir iz Zbornika Hvala krstjanina*, Forum Bosnae, Sarajevo 2012.
- Nakaš, L.* 2015, *Vrutočko bosansko četveroevangelje*, Forum Bosnae, Sarajevo 2015.
- Nakaš, L.* 2018a, *Paratekstualnost u bosanskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Forum Bosnae, Sarajevo 2018.
- Nakaš, L.* 2018b, *Pismo natpisa stećaka*, Godišnjak 47, CBI ANUBiH, Sarajevo 2018, 177–191.
- Nakaš, L.* 2020, *Mletački zbornik: ćirilčna i latinična transkripcija*, Mladinska knjiga, Sarajevo 2020.
- Šanjek, F.* 2000, *Pavao Dalmatinac (1170/75.–1255.): rasprava rimokatolika i bosanskog patarena*, *Starine* 61, 21–121.
- Šidak, J.* 1957, *Marginalija uz jedan rukopis "crkve bosanske" u mletačkoj Marciani*, *Slovo* 6–7–8, 134–153.
- Tatian Sirijski*, *Oratio ad Graecos*. Dostupno na: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf02.html>.
- Van den Berk, Ch. A.* 1970, *Der "serbische" Alexanderroman*, 1. Halbband: *Parallelausgabe zweier Handschriften mit einer Einleitung* Herausgegeben, München 1970.
- Воскресенский, Г. А.* 1908, *Послания святого апостола Павла к коринфянам 2-е, к галатам и к ефесянам по основным спискам четырех редакций рукописного славянского апостольского текста с разночтениями из пятидесяти шести рукописей Апостола XII–XVI вв*, Сергиев Посад: Отд-ние рус. яз. и словесн. Имп. АН, 1908. – [3], XV, 327, XLV с. (Древнеславянский Апостол; вып. 3, 4, 5). Dostupno na: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003961619#?page=60>.
- Воскресенский, Г. А.* 1892, *Древне-славянский Апостол*, Моск. духов. акад. Вып. 1. Dostupno na: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003961621#?page=1>.

Godišnjak izlazi od 1957. godine. Prva (I) i druga sveska (II-1961) štampane su u izdanju Balkanološkog instituta Naučnog društva BiH, a od 1965. (III/1) izdavač časopisa je Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH. Počev od sveske XXXIX/37 numeracija je svedena na prvu cifru koja se izražava arapskim brojem. Objavljeni radovi su vrednovani od strane međunarodne redakcije i recenzenata.

Das Jahrbuch erscheint seit dem Jahr 1957. Der erste (I) und zweite Band (II-1961) wurden im Balkanologischen Institut der wissenschaftlichen Gesellschaft B-H herausgegeben. Seit dem Band III/1, 1965 erscheint die Zeitschrift im Zentrum für Balkanforschungen der AWK B-H. Ab Band XXXIX/37 wird die Nummerierung auf die erste, folglich arabisch ausgedrückter Zahl, zurückgezogen. Die veröffentlichten Artikel wurden von der internationalen Redaktion und Rezensenten begutachtet.

* * *

Naslovna strana / Titelblatt
Dževad Hozo

Ilustracija na naslovnoj strani / Illustration am Titelblatt
Amblem proslave 140 godina arheologije u Bosni i Hercegovini / Zeichen der Jubiläumsfeier 140 Jahren
der Archäologie in Bosnien und Herzegowina

Adresa Redakcije / Redaktionsadresse
cbi-anubih@anubih.ba

Web izdanje / Web-Ausgabe
<https://publications.anubih.ba>

Sekretarka Redakcije / Sekretärin der Redaktion
Sabina Vejzagić

Lektura / Lektorin
Zenaida Karavdić

Tehnički urednik / Technische Redakteur
Narcis Pozderac

DTP
Narcis Pozderac

Tiraž / Auflage
500

Štampa / Druck
Dobra knjiga, Sarajevo

Časopis je indeksiran u / Zeitschrift verzeichnet in
C.E.E.O.L. (Central Eastern European Online Library)
Ebsco Publishing
Ulrich Periodicals
ZENON DAI (Journals Database of German Archaeological Institute)
Cross Ref